

**BİREYİN ÇEVRE BİLİNCİ VE GIDA ÜRÜNLERİ
TÜKETİMİNDE ÇEVRESEL DUYARLILIK :
ADANA İLİ ÖRNEĞİ**

Aysel ÖZDEŞ AKBAY¹ Celile ÖZÇİÇEK¹ Tufan BAL¹ Aykut GÜL²

ÖZET

Bu çalışmada, Adana ilinde kişilerin çevreye karşı duyarlılığının ölçülmesi ve gıda maddeleri talebinin bundan ne şekilde etkilendiği ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma, 2001 yılında 380 bireyle yapılan anket sonuçlarına dayanmaktadır. Elde edilen veriler, çapraz tablolar, χ^2 analizleri ile değerlendirilmiştir. Çevreye duyarlılıkta yaş, cinsiyet, eğitim ve statünün etkili olduğu belirlenmiştir. Gıda ürünleri satın alımında tüketicilerin ürünün fiyatına, besin değerine, kimyasal kalıntıya ve tazeliğine dikkat ettikleri saptanmıştır.

**ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS AND INDIVIDUAL'S
ENVIRONMENTAL SENSITIVITY ON FOOD CONSUMPTION: CASE STUDY IN
ADANA**

ABSTRACT

The objective of this study is to determine individual's sensitivity to environment and to determine its effects on food demand. This survey study was conducted on 380 persons in 2001. Obtained data were analyzed by using cross tabulation and χ^2 statistical methods. Age, sex, education and social status are found to be affective on environmental consciousness. When purchasing food products, consumers pay more attention on price, nutrition value, chemical residue and freshness of it.

1. GİRİŞ

1990'ların ikinci yarısından itibaren kamuoyunun gündemini oluşturmaya başlayan önemli konulardan biri, çevre sorunları olmuştur.

Tarihsel olarak çevre sorunlarının başlangıcı, 19. yüzyılda sanayi devrimine dayanmaktadır. Bu dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen hızlı nüfus artışı, gittikçe kalabalıklaşan nüfusun beslenme, barınma ve diğer yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli mal ve hizmetlerde üretiminin artması ihtiyacını doğurmuştur. Bu da tarım ve

¹ Araş.Gör., Ç.Ü. Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ADANA

² Doç.Dr., Ç.Ü. Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ADANA

sanayide kaynak kullanımı yönünden baskıyı artırarak, doğal dengeyi olumsuz etkilemiştir. Tüketilen tüm bu malların üretimindeki çevresel etkilerin yanında, atıklarının çevresel kirliliğe yol açması, hızlı nüfus artışının olumsuz diğer bir boyutu olmuştur.

20. yüzyılın en önemli sorunu olan artan nüfusun beslenme ihtiyacı karşılanması, insanoğlunu birtakım çabalar içerisinde itmiştir. Böylece araştırma ve geliştirme faaliyetleri hızla artmış ve buna bağlı olarak birçok bilimsel bulgular ışığında sanayide ve teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler, tarımda entansifleşmeye yol açmıştır. Entansifleşme zamanla toprak, su, hava ve görüntü kirliliği yaratan bir üretim sistemine dönüşmüştür. Aynı zamanda sanayileşme ve tarımda entansifleşme ülkelerin ekonomide iyileşme ve dünya pazarlarının küreselleşerek bütünleşmesi ile aşırı tüketimi de körüklemiş ve çevre sorunları daha da artmıştır.

Ülkeleri tehdit eden bir diğer gelişme de kirlilik transferidir. Gelişmiş ülkelerde (GÜ), gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) göre çevreye karşı hassasiyet daha önce başladığı için toplumsal baskının etkisiyle çevreyi kirleten uygulamaların ülkeden transferine yönelik yaptırımlar artmıştır. Böylece girişimciler, GÜ'deki sanayilerin, çevreye daha az zararlı hale getirmektense, çevre korunmasının daha gevşek olduğu GOÜ aktarmakta (Pınar, 1991) ve bunun sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerde kirlilik gün geçtikçe yoğunlaşmaktadır.

Çevre sorunlarının artması aynı zamanda çevreye karşı duyarlılığın ve çevrecilik akımının da gelişmesine neden olmuştur. 1960'lı yıllar bütün dünyada çevrecilik akımının geliştiği yıllardır. Çevre hareketi olarak kabul edilen ilk eylem 1968 yılında başlayan öğrenci olaylarıdır (Turgut, 1998). 1960'lı yıllarda Fransız halkının sanayinin yarattığı çevre sorunlarına karşı yaptığı kitlesel gösteriler, ABD'de de Mississippi Nehrinde ölen balıklar için düzenlenen imza kampanyaları, bu faaliyetlere örnek teşkil etmektedir. Ülkemizde ise çevresel duyarlılığın gelişmesi 1970'li yıllara Ankara'da hava kirliliğinin, Haliç, İzmir ve İzmit Körfezlerinde su kirliliğinin ortaya çıkması ile görülmeye başlamıştır (Yücel, 1994).

Tüm çevre hareketlerinin temelinde "Çevre Duyarlılığı" yatmaktadır. "Duyarlılık" sözcüğü dış etkenleri algılayabilme, bunlara karşı hassasiyet ve tepki gösterebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1988). Çevre duyarlılığı ise gerek bireylerin, gerekse toplumların mevcut ya da potansiyel olarak beklenen çevre sorunlarına karşı tepki göstermeleridir (Yücel, 1994).

Bireylerin çevresel duyarlılığı iki boyutta incelenebilir. Birincisi bireylerin yaşam sürecinde toplumsal olarak karşılaştıkları ya da karşılabilecekleri çevre sorunlarına karşı gösterdikleri tepki; diğer boyutu

ise, kişinin bir birey olarak tükettiği ya da tüketebileceği mal ve hizmetlerde çevreye duyarlı olmasıdır. Örneğin dayanıklı tüketim malları olarak doğrudan bireye dolaylı olarak da doğaya zarar veren bilgisayar, cep telefonu gibi elektronik cihazların ya da içerisinde bulaşıcılar, ilaç kalıntıları, katkı maddeleri bulunan ve doğaya dönüşümü olmayan ambalajlı gıda maddelerinin tüketimine karşı gösterilen hassasiyet bu duyarlılığa örnek teşkil etmektedir.

Çevre sorunları yerleşim birimlerinde de ülkeler arasında olduğu gibi farklılık göstermektedir. Büyük kentlerde çevre sorunları küçük yerleşim birimlerine göre göreceli olarak daha yoğun görülmektedir. Çok çeşitli ürünlerin yetiştirildiği büyük tarımsal alanlara sahip olan, hızlı bir şekilde sanayileşen ve dışarıdan sürekli yoğun göç alarak farklı eğitim ve kültür düzeyinde nüfus barındıran Adana ilinde de, tüm bu özelliklerinin etkisiyle çevre sorunları giderek artmaktadır.

Çevre sorunlarının çözümlenebilmesi, nüfusun bu sorunlara karşı gösterdiği duyarlılığa bağlıdır. Bu çalışmada, Adana ilinde yaşayan bireylerin çevre sorunlarına ne kadar duyarlı olduğu ve tüketici olarak tüketim kararında çevresel faktörlerin ne düzeyde etkili olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, özellikle tüketicilerin gıda ürünleri taleplerinde çevresel eğilimlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Gıda ürünlerinin güvenilirliğinin tartışıldığı günümüzde, tüketiciler açısından üretim aşamasında kullanılan kimyasalların kalıntıları, işleme aşamasında kullanılan katkı maddeleri, bulaşıcılar önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Adana ilinde tarımsal üretimde bilinçsiz kimyasal madde kullanımının oldukça yaygın olması, ilde yaşayan halkın sağlığını birinci derecede etkilemektedir. Ayrıca hanelerin hazır yiyecek tüketim eğiliminin artması (%55,4) (Gül ve ark., 2001) gıda ürünlerinden doğan tehlikeleri artırmaktadır. Bu nedenle çalışmada bireylerin bu konudaki yaklaşımları, bilgi düzeyleri, uygulamada neler yaptıkları araştırılarak, tüketici bilincini artırmaya yönelik faaliyetlerde belirleyiciler ortaya konulmuştur.

2. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın ana materyalini, Adana ili kentsel alanda ikamet eden bireylerden anket yolu ile derlenen birincil veriler oluşturmuştur. Anakitle olarak 1997 yılı DİE Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Adana ili kent merkezinde ikamet eden 18 yaş üzeri nüfus alınmıştır. Merkez iki ilçe (Seyhan ve Yüreğir) çalışma alanı olarak belirlenmiş ve anket sayıları mahalledeki nüfus ağırlığına göre dağıtılmıştır. Mahallelerde anket yapılacak bireyler basit tesadüfi olarak seçilmiştir.

Anakitleye ilişkin bilgi mevcut olduğunda ve anakitlenin 100.000'den büyük olması durumunda belirli bir güven aralığında hata payı bulunarak örnekleme yapılabilir (Laajimi ve Briz, 1992, aktaran; Şengül ve ark, 1998). Araştırmada örnek büyüklüğü 400 olarak belirlenmiş olup, bu örnek büyüklüğü ile çalışmanın, %95 önem düzeyinde anakitleden en fazla %4,9 sapma gösterebileceği hesaplanmıştır.

$$n = \frac{z^2 * p * q}{e^2} \quad (1)$$

$$e = \sqrt{\frac{z^2 * p * q}{n}} \quad (2)$$

n: Örnek büyüklüğü

p: incelenen olayın (duyarlı olmanın) ana kitle içinde gerçekleşme olasılığı (Bu konuda daha önce herhangi bir çalışma yapılmadığı için 0,50 alınacaktır)

q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı (1-p)

e: Hata terimi

z: Kabul edilen güven aralığı (Bu çalışmada güven aralığı %95 alınmış olup, tablo değeri 1,96'dır)

Anketler Mart 2001 döneminde yapılmıştır. Çalışmada 20 ankette eksik cevaplar olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. 380 anket, %5,2 hata payı ile anakitleyi temsil edebileceğinden değerlendirmeye uygun bulunmuştur. Anketlerde bireylerin genel sosyo-demografik özellikleri ile çevre sorunları hakkında bilgi ve duyarlılık düzeyleri ve bilgi kaynakları sorulmuştur. Ayrıca, bireylerin gıda ürünleri tüketiminde sağlık ve güvenilirliğe dair duyarlılıkları, bilgi düzeyleri, buna bağlı olarak ürünleri satın alma ve tüketme biçimleri belirlenmiştir.

Elde edilen veriler ortalamalar, oransal değerler ve değişkenler arası ilişkiler (χ^2 analizleri) kurularak değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Yaşamda Çevreye Duyarlılık

Kişinin yaşamda çevre duyarlılığı ölçmek için ilk aşamada yaşadığı ülke ve kentin çevre kirliliği tehdidi altında olup olmadığı konusundaki fikri sorulmuştur. Buna göre, bireylerin yaklaşık % 95'i Türkiye'nin, %86'ı da Adana ilinin çevre kirliliği tehlikesi taşıdığını düşünmektedir. Bu kişilere yaşadıkları kentte en önemli üç çevre sorununun ne olduğu sorulmuştur. Buna göre birinci ve ikinci derecede sorun olarak su ve hava kirliliği, üçüncü derecede ise gürültü kirliliği cevapları alınmıştır. Ev ve iş

artıklarının belirli merkezlerde toplanması ise en az tehlikeli görülen çevre sorunu olarak bulunmuştur.

Kişilerin çevre konusunda duyarlılıkları beşli Likert ölçeği ile değerlendirilmiş olup, çevre konusunda orta ve daha yukarı derecede duyarlı olduklarını beyan eden kişilerin oranı %78,4 olarak hesaplanmıştır (Çizelge 1). Ayrıca görüşülen kişilerin cinsiyet ve yaş gruplarına göre duyarlılıkları da değerlendirilmiştir. Çevre duyarlılığı konusunda kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu görülmektedir. Duyarlı olarak kabul edilen 1, 2 ve 3 gruptaki yanıtlarda kadınların oranı %90,8 iken, erkeklerin oranı %72,0 olarak hesaplanmıştır. Buna göre kadınların çevre konusunda erkeklerden daha duyarlı oldukları (%95 güven aralığında) söylenebilir. Genç ve yetişkin grubun çevre bilinç düzeyi yüksektir. Son yıllarda gerek eğitim programlarında, gerekse basın yayın organlarında çevre ve sağlık konularının daha fazla yer alması gençlerin bu konuya duyarlılığını arttırmıştır (Çizelge 1). Eğitim düzeyi arttıkça çevre duyarlılığının da arttığı görülmektedir. Çok duyarlı olduğunu bildiren kişilerin %52,4'ü üniversite mezunu iken, %9,5'i ilköğretim mezunudur.

Çizelge 1. Bireylerin Demografik Özellikleri

Duyarlılık Düzeyi	Cinsiyet				Yaş Grupları				Toplam
	E	%	K	%	18-24	25-34	35-44	45+	
Çok Duyarlı	13	5,2	8	6,2	6	4	6	5	21
Duyarlı	84	33,6	57	43,8	43	43	29	26	141
Orta	83	33,2	53	40,8	48	33	35	20	136
Az Duyarlı	60	24,0	10	7,7	15	19	22	14	70
Hiç Duyarlı Değil	10	4,0	2	1,5	4	5	1	2	12
Toplam	250	100,0	130	100,0	116	104	93	67	380

Cinsiyet için χ^2 hesap: 17,92 χ^2 tablo 0,05; 4: 9,49 Ho red

Çevre duyarlılığını yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi mesleğinde etki edebileceği düşünülmüş ve görüşülen kişilerin meslekleri Çizelge 2'deki gibi gruplandırılmıştır. Gruplandırılan mesleklerle çevreye duyarlılık arasında bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Buna göre sabit gelirli olarak kabul ettiğimiz memur, işçi ve emekli statüsündeki kişilerin diğer gruplara göre daha duyarlı olduğu belirlenmiştir.

Çevresel zararlar konusunda bilgi sahibi olmak ve buna tepki duymak olarak tanımlanabilen çevre duyarlılığına %78 oranı ile katılan kişilerin ancak %20,5'i yukarıda belirtilen çevre sorunlarının giderilmesi için herhangi bir girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Bu konuda herhangi bir girişimde bulunduğunu belirten kişilerden 64'ü tüketimlerinde çevre korumaya özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. 10 kişi sivil toplum örgütleri vasıtasıyla destekleyici ve uyarıcı girişimlerde bulunmaktadır.

Çizelge 2. Bireylerin Statüleri ve Çevre Konusundaki Girişimleri

Duyarlılık Düzeyi	Meslek Grupları					Girişimcilik		Toplam
	İşsiz	Öğrenci	Serb.Mesl.	Sab. Gelir	Diğer	Yok	Var	
Çok Duyarlı	1	5	8	5	2	10	11	21
Duyarlı	2	31	30	46	32	91	50	141
Orta	6	25	29	44	32	123	13	136
Az Duyarlı	0	4	39	19	8	67	3	70
Hiç Duyarlı Değil	0	1	4	6	1	11	1	12
Toplam	9	66	110	120	75	302	78	380

χ^2 hesap: 45,5 χ^2 tablo 0,05; 16: 26,30 Ho red

Kentleşme, bir yandan çevre sorunlarına yol açarken, diğer yandan da eğitim, kültürel gelişme, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı ve bireyler arasında etkileşimin artması ile bilinç düzeyini de arttırmaktadır. Çalışmada bireylerin şehirde oturdukları süre arttıkça çevreye karşı duyarlılıklarının da arttığı ve bu ilişkinin %95 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (Çizelge 3).

Çizelge 3.Şehirleşme ile Duyarlılık Arasındaki İlişkiler

Duyarlılık Düzeyi	Şehirlilik Süresi				Adet	Bütçeden Ayrılabilir Pay (%)
	-5	5-10	10+	Toplam		
Çok Duyarlı	6	1	14	21	15	8,5
Duyarlı	16	22	103	141	50	6,2
Orta	11	35	90	136	47	6,1
Az Duyarlı	6	8	56	70	10	3,4
Hiç Duyarlı Değil	1	3	8	12	1	5,0
Toplam	40	69	271	380	123	5,8

χ^2 hesap: 18,0 χ^2 tablo 0,05; 8: 15,5 Ho red

Anket yapılan kişilerin çevre sorunları ile ilgili bilgi kaynakları arasında %73,1 televizyon ve %11,1 ile gazete ve dergiler ilk sırayı alırken, bunu yakın çevre (%10,8) ve kamu kuruluşları (%2,4) izlemektedir. Özellikle görsel basında çevre örgütlerinin eylem ve faaliyetlerinin geniş olarak yer alması bu etkiyi artırmaktadır.

Çalışmada kendi bütçesinden çevrenin korunması için pay ayırmaya gönüllü olan 123 kişi, bütçesinin ortalama %5,8'inin ayırmayı kabul ettiğini söylemiş olup, genel olarak duyarlılık düzeyi arttıkça bütçeden ayrılabilir payın da arttığı görülmektedir (Çizelge 3).

Çalışmada görüşülen kişilere teknolojik olarak önemli sağlık problemleri yaratan ve yoğun olarak kullanılan bazı riskli aletlerden sakınma konusundaki tutum ve davranışları sorulmuştur. Görüşülen kişilerin en fazla sağlık riski yaratan mikrodalga fırın, saç kurutma makinesi ve tıraş makinesi gibi ev aletlerinin (Bilim Teknik, 1999) neden olduğu riskten haberdar olmayıp, bu konuda herhangi bir önlem almadıkları ortaya

konmuştur. En çok korunulan aletler sırasıyla manyetik alana sahip trafolar, cep telefonları, televizyon ve son olarak da bilgisayarlardır.

Kişiler kendilerine gösterilen listeden tanıkları çevre örgütlerini belirtmişlerdir. Buna göre en çok tanınan örgüt TEMA' dır (%65,8). Bunu Çevre Vakfı (%43,9), Greenpeace (%43,7) ve Çevre Koruma (%42,4) izlemektedir. En çok faaliyetleri bilinen sivil toplum örgütü ise uluslararası kimliği olan ve bir çok konuda eylemleri ile basında yer alan Greenpeace örgütüdür. Kişiler örgütler ve faaliyetlerden haberdar iken, üyelik oranının düşük çıkması dikkat çekicidir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Sivil Toplum Örgütlerine Katılım

	Duymadım	Duydum	Faaliyetlerinden Haberdarım	Üyeyim	Toplam
Doğal Hayatı Kor. Der.	201	155	24	0	380
%	52,9	40,8	6,3	0,0	100,0
TEMA	107	250	21	2	380
%	28,2	65,8	5,5	0,5	100,0
Çevre Vakfı	189	167	23	1	380
%	49,7	43,9	6,1	0,3	100,0
Greenpeace	153	166	56	5	380
%	40,3	43,7	14,7	1,3	100,0
ÇYDD	204	149	24	3	380
%	53,7	39,2	6,3	0,8	100,0
Ekolojik Tarım Örgütü	364	8	8	0	380
%	95,8	2,1	2,1	0,0	100,0
Çevre Koruma	197	161	22	0	380
%	51,8	42,4	5,8	0,0	100,0

3.2. Gıda Ürünleri Tüketiminde Çevreye Duyarlılık

Gıda ürünlerinin hammaddesi olan tarım ürünlerinin üretim, işleme, depolama ve nihai tüketiciye satış koşulları, ürünlerin kalitesi ve güvenilirliği açısından önemli aşamalarıdır. Gıda ürünleri pazarlamasında önemli olan bazı faktörlere tüketicilerin verdikleri önem ve bu faktörlerden kalite güvenilirliğini yansıtanların dikkate alınma düzeyi test edilmiştir. Anket yapılan tüketiciler gıda ürünleri satın alırken fiyatı gözönünde bulundurdukları gibi, besin değeri, tazelik, kimyasal kalıntılara da birinci derecede önem vermektedirler. Duyarlı olduklarını beyan eden tüketicilerin kalite ve güvenlik kriterlerine dikkat ettikleri görülmektedir. Üretim yeri, üretici firmayı ve turfanda ürün tüketme ikinci derecede dikkat edilen kriterler olup, bunu önemli bir çevre kirliliğine yol açan ambalajlı ürünlerin seçimi izlemektedir (Çizelge 5).

Çizelge 5. Gıda Ürünleri Tüketimine Etkili Faktörler

Duyarlılık Düzeyi	Çok Duyarlı	Duyarlı	Orta	Az Duyarlı	Hiç Duyarsız	Toplam
Besin Değeri	17	88	108	50	8	271
Tazelik	20	94	128	58	10	310
Lezzet	18	123	113	56	8	318
Fiyat	16	100	109	63	12	300
Üretim Yeri	15	72	40	20	3	150
Üretici Firma ve Marka	17	60	35	15	0	127
İlaç, Hormon Kalıntısı	18	98	69	31	3	219
Ambalaj	9	25	9	2	3	48
Turfanda	13	45	32	13	1	104
Toplam	143	705	643	308	48	1843

χ^2 hesap: 83,90 χ^2 tablo 0,05; 32: 46,19 Ho red

Günümüzde mevsim dışı üretimin yaygın olması, verim artışına yönelik kimyasallara giderek artan oranda ihtiyaç duyulması, üretimde hormon ve ilaç gibi kimyasalların kullanımı gün geçtikçe artırmaktadır. Bunun dışında işleme ve depolama aşamalarında ürünlerin raf ömrünü uzatan ve farklılık yaratan katkı maddelerinin kullanımı da insan sağlığı açısından bazı riskler taşımaktadır. Son zamanlarda hormon ve ilaç kalıntıları ile ilgili çalışmaların artması ile tüketicilerin bilinç düzeyinin yükselmesi beklenmektedir. Bu beklenti ile tüketicilere en çok risk içeren ürün ve ürün grupları hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Buna göre, tüketiciler en fazla domates, salatalık ve çilekte tarımsal ilaç ve hormon kalıntılarının olduğunu düşünmektedirler. Fakat örtü altında yetiştirilen diğer ürünler (kavun, karpuz) ve katkı maddesi içeren hazır gıdaların (soslar, ketçaplar, dondurulmuş ve konserve ürünler) sahip olduğu risklerin tüketiciler tarafından yeterince bilinmediği ortaya çıkmıştır.

Tüketicilerin gıda ürünlerini satın alma kadar hazırlamada da dikkat etmesi gereken bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bireyler bu uygulamalardan hangilerini yaptıkları sorulmuş; taze gıda maddelerinde bol suyla yıkama (%92,1) ve yiyeceklerin kabuğunu soyarak tüketme (%69,7) gibi işlemlerin yapıldığı, hazır gıda maddelerinde ise son kullanma tarihi ile üretici firmaya dikkat edildiği (%66,8) ve konserve, dondurulmuş ve kurutulmuş gıdaların paketinden çıkarıldıktan sonra bol su ile yıkanarak tüketmesinin (%63,7) tercih edildiği görülmüştür.

Çevre sorunlarının artması ile bugün ve geleceğin tehlike altına girmesi, ulusal ve uluslararası boyutta önlemler almaya yönelik kurum ve örgütlerin kurulmasına, yayılmasına neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, Gıda ve Tarım Organizasyonu, Uluslararası Codex

Komisyonu uluslararası düzeyde gıda ürünlerinde bağlayıcı standart oluşturarak gönüllü kuruluşlarda baskı gurubu oluşturmaktadır. Aynı zamanda ülkelerarası anlaşmalarda da başta GATT, EU, NAFTA, APEC, MERCOSUR da düzenlemelere yer verilmiştir (www.eurpea.eu.int). Ulusal boyutta ise ilgili kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler ve firmalar rol oynamaktadır.

Görüşülen kişilere ülkemizde denetleyici olarak rol oynayan kuruluşların yeterlilik düzeyleri sorulmuştur. Verilen cevaplarda yeterliliği en yüksek kurumlar özel firmalar ve üniversiteler iken, diğer kamu kuruluşları ve belediyeler yetersiz bulunan kurumlar olmuştur (Çizelge 6).

Çizelge 6. Denetim Kuruluşları Hakkında Görüşler

	Yeterli	%	Yetersiz	%	Toplam	Kim Denetlemeli	%
Belediyeler	75	19,7	305	80,3	380	78	20,1
Üniversiteler	141	37,1	239	62,9	380	118	30,4
Diğer Kamu Kurumları	63	16,6	317	83,4	380	68	17,5
Dernekler	66	17,4	314	82,6	380	11	2,8
Özel Firmalar	161	42,4	219	57,6	380	113	29,2

Çalışmada anket yapılan kişilere gıda maddelerinin sağlık açısından kimin denetlemesi gerektiği sorulmuş ve ağırlıklı olarak üniversiteler (%30,4) ve özel firmaların (laboratuvarlar) (%29,1) tercih edildiği görülmüştür (Çizelge 7). Benzer bir çalışmada da üniversitelerin payı %51,74 bulunmuştur (Akgüngör ve ark, 1999).

Gün geçtikçe tarımsal üretimde hormon ve diğer tarımsal kimyasalların kullanımının artması ve mevsim dışı üretimin yaygınlaşması, tüketicilerde gıda maddelerinin güvenilirliği konusunda endişeleri artırmaktadır. Görüşülen kişilerin %66,3'ü gıda maddelerinin sağlık açısından güvenilirlik durumunun azaldığını bildirmişlerdir. Kişiler bu azalışın en önemli nedenlerinin kontrolsüz ve bilinçsiz kimyasal kullanımının yapılması, bu konuda herhangi bir denetimin olmaması ve ticari kaygıların insan sağlığından önde gelmesi olduğunu düşünmektedirler. Akgüngör ve ark. (1999) da çalışmalarında görüştükları kişilerin %88,96'sı gıda güvenilirliğinin azaldığını ortaya koymuşlardır. Gıdaların güvenilirliğinin eskiye nazaran arttığını düşünen kişiler ise (%20,4) bunun en önemli nedeninin eğitim seviyesinin artması ile tüketicilerin bilinç düzeyinin yükselmesi, tüketici tercihinin daha sağlıklı ve paketli ürünlere doğru değişmesi olarak belirtilmiştir.

Son yıllarda gıda ürünleri güvenilirliğinin azaldığı görüşünün yaygınlaşması, ürünlerin üretiminin ve pazarlama yöntemlerinin tekrar

gözden geçirilmesinin ve bu bütün bunların sonucu olarak çevreci, doğa dostu ürünlerin pazarlamasını, dış ticaretini zorunlu hale getirmiştir. Doğa dostu olarak bilinen ekolojik ürünler, gübre ve tarımsal mücadele ilaçları kullanımında büyük sınırlamaların olduğu, kimyasal kalıntı içermeyen ve toprağın verimliliğini olumsuz azaltmayacak tekniklerle üretilen ürünler olarak tanımlanır. Verim artırıcı teknikler kullanılmadan üretilen ekolojik ürünlerde, birim alandan elde edilen ürün miktarı geleneksel tarıma kıyasla daha düşük olduğu için, bu ürünler pazarda daha yüksek fiyatla satılmaktadır. Verim düşüklüğünün yanı sıra depolama, işleme sertifikalandırma, taşıma masrafları da eklenince ekolojik ürünler geleneksel ürünlere göre pazarda %25-65 arasında daha fazla fiyata alıcı bulmaktadır (Olhan, 1996).

Araştırma alanında tüketicilerin ekolojik üründe fiyata bağlı satın alma eğilimlerini ortaya koyabilmek için geleneksel ürünlere göre ekolojik ürüne ne kadar fazla fiyat ödemeye gönüllü oldukları sorulmuştur. Buna göre, anket yapılan 380 tüketici, ekolojik ürünlere şu anki fiyat düzeyinden %12,3 daha fazla fiyat ödemeye hazır olduğunu belirtmiştir.

Basın yayın organları bireyler üzerinde çevre bilincinin oluşmasında önemli etkisi olduğu saptanmıştır (%86). Bu bağlamda gündemde olan ve birçok ülkede tehlike sınırlarına ulaşan deli dana, şap vb hastalıklarının, kaçak et haberlerinin bireyin tüketimini etkilemesi beklenmektedir. Ankete katılan bireylerin yaklaşık %50'si, bu haberlerin etkisiyle tüketimlerinde daha dikkatli olduklarını belirtmişlerdir. Duyarlılık azaldıkça etkilene düzeyinin de azaldığı gözlenmiştir (Çizelge 7).

Çizelge 7. İthal Edilen Gıda Maddelerindeki Sağlık Riskine Tepki

Duyarlılık Düzeyi	Tepki Duyulan	%	Tepki Duymayanlar	%	Toplam	Fazla Fiyat (%)
Çok Duyarlı	13	61,9	8	38,1	21	20,9
Duyarlı	91	64,5	50	35,5	141	16,0
Orta	62	45,6	74	54,4	136	11,8
Az Duyarlı	15	21,4	55	78,6	70	6,9
Hiç Duyarlı Değil	3	25,0	9	75,0	12	6,0
Toplam/Ortalama	184	48,4	196	51,6	380	12,3

4.SONUÇ

Dünyamız hızlı nüfus artışı ve sanayileşmenin getirdiği doğal kaynakların hızla tükenmesi, atıkların artması, ozon tabakasının tahribi, sera etkisi nedeniyle iklim dengesizlikleri, yağmur ormanlarının yok olması,

zehirli atıkların doğaya verilmesi gibi giderek artan ve çeşitlenen tehditlerle karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle günümüzde insanların çevreye karşı duyarlılıkları artmakta ve pazarda ürün seçimi sırasında bu isteklerini yansıttıkları gözlenmektedir.

Adana ilinde 380 bireyle yapılan görüşmelerde çevreye karşı duyarlılıkları belirlenmiştir. Buna göre Adana ilinde yaşayan kişilerin %78,4'ünün duyarlı olduğu saptanmıştır. Kadınlar erkeklerden, gençler yaşlılardan daha fazla çevre konusunda duyarlı davranırken, eğitim düzeyi artıkça duyarlılığın da arttığı görülmektedir. Meslek ve kentte yaşama süresi de duyarlılığı belirleyen önemli faktörler olarak tesbit edilmiştir. Çalışmada duyarlılık oranı yüksek çıkmasına rağmen, çevre konusunda girişimde bulunma oranı %20,5 gibi oldukça düşük bulunmuş, bu girişimlerin de bireysel faaliyetler olduğu belirlenmiştir.

Basın-yayın organları, bilgi edinmede önemli rol almakta (%87,3), çevre konusunda faaliyet gösteren kuruluşlardan da en çok TEMA (%65,8)'nin tanıdığı ortaya konmuştur.

Adana ilinde gıda ürünleri tüketicileri tüketim kararı alırken besin değeri, tazelik ve kimyasal kalıntılara birinci derecede önem vermektedir. Gıdaların güvenilirliğinin azaldığı (%63) düşünülmekte, bu nedenle de ekolojik ürünlere fazla fiyat ödeme fikrinin yaygınlaştığı da (%12,3) görülmektedir.

Gıda maddelerinin denetimi konusunda en çok yeterli bulunan kurumlar özel laboratuvarlar ve üniversiteler iken, gelecekte denetimin bu kuruluşlar tarafından yapılması tercihi ağırlık kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

Akgüngör, S.,Miran, B, Abay, C.,Olhan, E.,Nergis, K.N.,1999. İstanbul, Ankara ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Tarım Ürünlerine Yönelik Potansiyel Talebinin Tahminlenmesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu, Ankara.

Bilim ve Teknik Dergisi, 1999. Ekim Sayısı, Ankara.

Gül, A., Akbay Ö.A., Özçiçek, C.,Ozel R.,Akbay, C., 2001. Adana İli Kentsel Alanda Ailelerin Ev Dışı Gıda Tüketimlerinin Belirlenmesi, (Yayınlanmamış Araştırma Projesi), Proje No:ZF-2001.13, Ç.Ü.Araştırma Fonu, Adana.

Elektronik veri., (<http://www.europea.eu.int>)

Laajami A., Briz J.E., 1992, Analisis del consumo de la carne de ovino en Espana. Revista de Estudios Agro-Sociales, Ministerio De Agricultura,

Pesca Y Alimentacion, Espana, aktaran: Şengül S., Emeksiz F., Yurdakul O., 1998, DİE Araştırma Sempozyumu'98 Bildirileri, 23-25 Kasım, Ankara.

Olhan, E., 1996. Organik Tarım ve Türkiyede Uygulamaları. Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, 4-6 Eylül 1996, Cilt 1, Sayfa 85, Adana.

Pınar, H.,1991. Yeni Bir Çevre Sorunu: Kirlilik Dışatımı. Çevre Üzerine. Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

TDK,1998. Türkçe Sözlük, Ankara.

Turgut, N.,1998. Çevre Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara.

Yücel, 1994. Adana Halkının Çevreye Duyarlılığının Belirlenmesi, Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, 25.Kuruluş Yıldönümü Özel Sayısı, Sayfa:121. Adana.

AYDIN İLİNDE PAMUK, İNCİR VE BUĞDAYIN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLERİNİN BELİRLENMESİ¹

Yrd. Doç. Dr. Cemal ATICI²

ÖZET

Bu çalışmada Aydın ilinde üretilen pamuk, incir ve buğdayın dış ticarete rekabet açısından karşılaştırmalı üstünlükleri İç Kaynak Maliyeti (İKM) metodu kullanılarak belirlenmiştir. Bu araştırmanın materyalini, Aydın ilinde pamuk, incir ve buğday üreten üreticilere ait üretim maliyetleriyle ilgili veriler oluşturmuştur. Araştırma sonuçları incirde daha fazla olmak üzere pamuk ve incirde karşılaştırmalı üstünlüğün olduğunu, buğdayda ise bulunmadığını göstermektedir. Bu ürünlerde dış ticarete yönelik rekabet şartlarının iyileştirilebilmesi için mikro ve makro ölçekte bazı önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.

DETERMINING THE COMPARATIVE ADVANTAGES OF COTTON, FIG, AND WHEAT GROWN IN AYDIN PROVINCE

ABSTRACT

In this study, the comparative advantages of cotton, fig, and wheat grown in Aydın province are determined in terms of foreign trade competitiveness using the Domestic Resource Cost (DRC) methodology. The material of this study comprises production cost data that belongs to the producers in that region. The results show that the cotton and fig have comparative advantage, while the fig has more advantage than the cotton, but the wheat has not any comparative advantage. In order to improve the competitiveness of these products in terms of foreign trade, the necessity of some micro and macro measures is indicated.

1. GİRİŞ

Tarımsal üretim, gelişen dünya konjonktürüne bağlı olarak uluslararası tarım ticaretindeki dinamik yapıdan etkilenmektedir.

¹ Bu çalışma ADÜ Araştırma Fonu tarafından (No:ZRF-01014) desteklenmiştir.

² ADÜ Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü 09100- Aydın

Globalleşen dünya ekonomisi ve bu arada tarım ürünleri ticareti ülkelerin tarım politikalarında revizyona gitmelerine neden olmaktadır. Liberasyon süreci içerisinde ülkelerin tarımsal ticaretinde dünya pazarlarına açılmaları ve rekabet etmeleri üretilen tarımsal ürünlerde verimliliği yakalamayı ve rekabet şartlarına göre çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu rekabetçi durum içerisinde bilgi her zamankinden daha çok önemli olmakta ve tarımsal politikaya dair kararların doğru alınmasında etkin rol oynamaktadır. Aydın ilinde önemli yere sahip olan pamuk ve incir ile ülkemizde önemli bir yere sahip olan buğdayda rekabet olanaklarının belirlenmesini amaçlayan bu çalışma ile elde edilen bilgiler üretimde rekabeti artırmak için gerekli önlemlerin alınması bakımından bölgesel ve ülke bazında yararlı olacaktır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bilgiler sadece Aydın ili için değil bu ürünlerin ülke üretimindeki yeri dolayısıyla da genel tarımsal rekabet koşulları hakkında da aydınlatıcı bilgi verebilecektir.

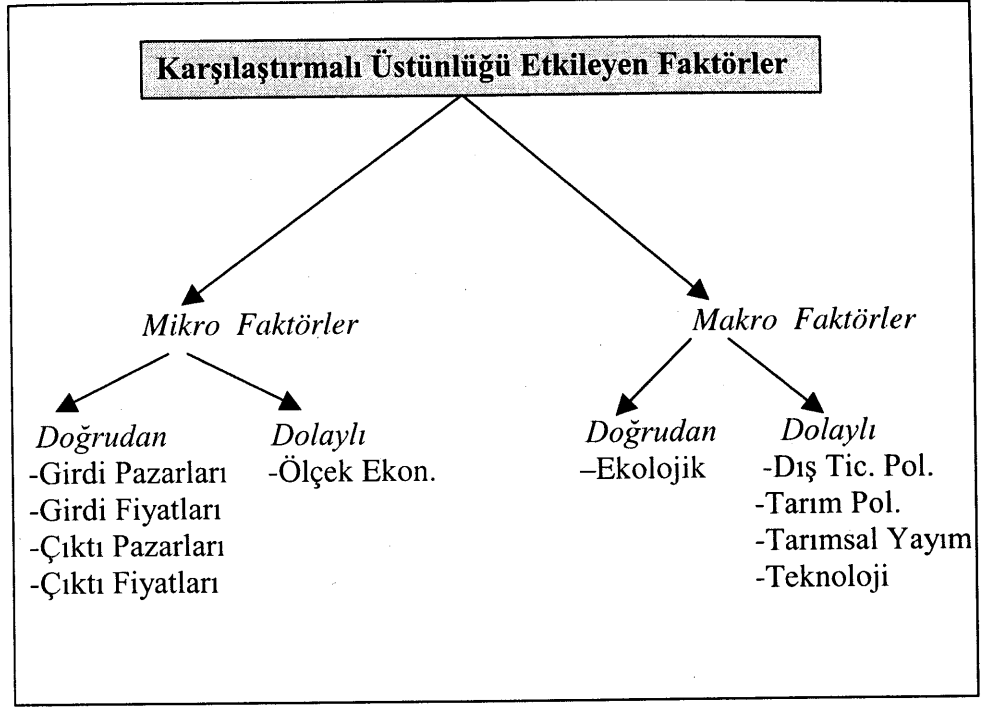
2. MATERYAL VE METOT

Bu çalışmaya konu olan ürünlere ait karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanmasında iç kaynak maliyeti (İKM) metodu kullanılarak yurtiçi üretimin fırsat maliyetinin üretimin katma değerine oranı hesaplanmıştır. Bu sayede ilgili tarım ürünlerinin verimli bir şekilde üretilip üretilmediği ve uluslararası rekabet düzeyi belirlenmiştir. Bu araştırmanın materyalini, Aydın ilinde pamuk, incir ve buğday üreten üreticilere ait üretim maliyetleriyle ilgili veriler oluşturmaktadır. Bu çalışmada gerekli olan üretim maliyetine ait veriler (1997-99), Tarım il veya ilçe müdürlüklerinden ve Kıral ve ark. (1999) ile dış ticaretle ilgili döviz kurları, dünya fiyatları ve gümrük oranlarıyla ilgili bilgiler Merkez Bankası (2001), FAO (2001) CBOT (2001) ve Gümrükler Genel Müdürlüğü'nden (2001), girdilerle ilgili bilgiler ise uluslararası pazar verilerinden (The Market, 2001) ve firmalardan (Bayer, 2001) vb. sağlanmıştır.

2.1. Karşılaştırmalı Üstünlük

Karşılaştırmalı üstünlük bir malı diğer bir ülkeye göre karşılaştırmalı olarak daha az kaynak kullanarak üretmek olarak belirtilebilir (Tweeten, 1990). Karşılaştırmalı üstünlüğün dayandığı temel ilke fırsat maliyeti kavramıdır. Fırsat maliyeti en iyi diğer alternatif üründen vazgeçilen faydadır. Uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlük bir ülkenin en düşük fırsat maliyetli üründe uzmanlaşmasını belirtir.

Karşılaştırmalı üstünlük birçok faktörlerden etkilenebilir. Bu faktörler Şekil 1'de görülebilir.

Şekil 1. Karşılaştırmalı Üstünlüğü Etkileyen Faktörler

Mikro açıdan bakıldığında, girdilerin ucuz sağlanması karşılaştırmalı üstünlüğü doğrudan etkileyen en önemli faktördür. İşgücü, sermaye vb. girdilerin diğer ülkelere göre nispeten ucuz sağlanması rekabet artırıcı bir etkidir. Öte yandan, girdi pazarlarının yarışmalı olması girdi fiyatlarının düşmesini sağlayarak masrafları azaltır. Çıktı pazarlarındaki rekabet de ürünün dış pazarlara daha ucuz sunulmasını kolaylaştırır. Ölçek ekonomisi deyince tarımda özellikle arazi genişliği akla gelir. Arazi genişliğinin büyük olması kaynakların etkin kullanılmasını sağlar. Bunun nedeni bazı alet ve makinelerin küçük ölçekli alanlarda kullanılmasının ekonomik olmayışından kaynaklanmaktadır. Büyük ölçekli alanda üretim yapmak üretimi artıracığından birim başına düşen masrafı azaltacağı gibi uzmanlaşmayı, yenilikleri kolay takip etmeyi, girdileri daha ucuz almayı sağlar. Makro faktörlerden iklim ve coğrafya ise bazı ürünlerin yetişmesini engelleyen ve üretimi durumunda masrafı artıran ekolojik etkenlerdendir.

Ticaret politikası aracı olarak döviz kurlarında ayarlamaya gidilmesi (devalüasyon gibi) o ürünü dış pazarlarda fiyatını düşürerek rekabet gücünü artırır. Çeşitli tarımsal politikalar (sübvansiyonlar, vergiler vb.) ilgili ürünün rekabet gücünü etkiler. Yayım çalışmalarının etkin yapılması da masraf azaltıcı yeniliklerin çiftçiye ulaşımını sağlar. Teknolojik gelişmeler ise aynı veya daha az miktarda girdi kullanarak daha fazla ürün alınmasını yani verimliliği artırır.

2.2. İç Kaynak Maliyeti

İKM iç üretimin fırsat maliyetini bu faaliyetten üretilen katma değerle karşılaştırır.

$$İKM = \frac{\text{Yerel Kaynaklar ve Ticareti Yapılmayan Girdiler}}{\text{İlgili Malı İçeride Üretmekle Kazanılan Net Değer}}$$

İKM şu şekilde hesaplanmaktadır (Tsakok, 1990).

$$(1) \quad İKM_i = \frac{\sum_{j=k+1}^n a_{ij} V_j}{P_i^b - \sum_{j=1}^k a_{ij} P_j^b}$$

Bu eşitlikte a_{ij} , 1 den k' ya ticareti yapılan girdinin katsayısını; a_{ij} , $k+1$ den n' e iç kaynak ve ticareti yapılmayan ara girdileri; V_j iç kaynağın gölge fiyatını; P_j^b ticari girdinin sınır fiyatını ve P_i^b ticari çıktının sınır fiyatını göstermektedir.

İKM değerleri ilgili malın uluslararası rekabetini gösterir. $İKM < 1$ malın rekabetçi olduğunu, $İKM > 1$ o malın rekabet edemediğini ve $İKM = 1$ ise o malın nötr olduğunu gösterir.

Diğer bir hesaplama yöntemi de eşitlik (1) deki sınır fiyatı yerine dünya ticaret fiyatlarını koymaktır.

$$(2) \quad İKM_i = \frac{\sum_{j=k+1}^a a_{ij} V_j}{P_i^f - \sum_{j=1}^k a_{ij} P_j^f}$$

Ancak bu durumda sonuçlar dövize karşılık gelen ülke parası cinsinden belirtildiği için elde edilen değer ilgili ülkenin resmi döviz kuruyla karşılaştırılmalıdır. Bu çalışmada daha net bir gösterge olması açısından 1. Formül kullanılmış ve tüm masraflar \$ ABD cinsinden belirtilmiştir.

Aydın ilinde araştırma için seçilen ürünlerin üretim miktarları Çizelge 1'de görülebilir.

Çizelge 1. Türkiye ve Aydın İlindeki Pamuk, İncir ve Buğdayın Üretim Miktarları ve % Oranları, 1998.

	Üretim (ton)		Toplamdaki % oranı
	Aydın	Türkiye	
Pamuk	103000	831672	12.38
İncir	187859	243000	77.30
Buğday	93601	18650000	0.5

Kaynak: Aydın Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları, 2000 ve DİE, 1999.

Görüldüğü üzere İncir üretiminin büyük bölümünü tek başına Aydın ili sağlamakta, pamukta da önemli bir pay almaktadır. Buğday üretimi ise çok az bir paya sahiptir.

Dış ticaret rakamlarına baktığımızda ise Türkiye incir ihracatında dünya pazarının yarısından fazlasına sahiptir. Pamuk ve buğday ihracatı ise fazla değildir. Bunun nedeni pamuğun tekstil sanayiinin hammadde olarak yurtiçinde kullanılması ve buğdayın da öz tüketimi karşılması veya un olarak veya işlenmiş ürün olarak (makarna vb.) ihraç edilmesidir (FAO, 2001).

Çizelge 2. Türkiye’de Pamuk, İncir ve Buğdayın Dış Ticareti ve Dünya İhracatındaki Oranları, 1999.

	<i>İthalat (ton)</i>	<i>İhracat(ton)</i>	<i>Dünya İhracatındaki Oranı %</i>
Pamuk	277157	80394	1.68
İncir (kuru)	762	40238	54.24
Buğday	1613025	1864702	1.63

Kaynak:FAO, 2001.

2.3. Maliyetlerin Hesaplanma Yöntemi

İKM' ye baz olacak maliyetlerin hesaplanmasında şu yöntem izlenmiştir. Temel girdiler olarak bilinen arazi, işgücü, makine için gölge fiyatları da denilen fırsat maliyetleri belirlenmiştir. Bu maliyetler, söz konusu girdilerin ilgili üretim dışında kullanıldığında elde edilecek olan en iyi alternatif net değer olarak belirlenmektedir. Bunun için arazide arazi kirası, işgücünde günlük alternatif çalışma ücreti, ve makinada ise ticareti yapılmasına rağmen diğer girdiler gibi sıkça alınmadığı ve göreceli olarak yüksek bir masrafa sahip olması nedeniyle makine kirası belirlenmiştir. Diğer ticareti yapılan girdiler ise, gübre, tohum, ilaç, motorin vb. olup bunlar içinde sınır fiyatları belirlenerek maliyetler bulunmuştur. Buğdayda ve pamukta arazi kirası olmasına rağmen, incir çok yıllık bir ürün olduğu için, çıplak arazi kıymetinin %5 faizi gölge fiyat olarak kullanılmıştır (Koral ve Altun, 1998).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Aydın ilinde yetiştirilen ilgili ürünlerde hesaplanan İKM değerleri Çizelge 3’de görülebilir.

Çizelge 3. Aydın İlinde Pamuk, İncir ve Buğday İKM Değerleri

Ürünler	İKM Değerleri	Karşılaştırmalı Üstünlük Durumu	Avantaj Sırası
Pamuk	0.68	Avantajlı	2
İncir	0.47	Avantajlı	1
Buğday	1.84	Avantajsız	-

Bu duruma göre pamuk ve incirin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu gözlenmekte, ancak incirin pamuğa göre daha fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip görülmektedir. Buğday ise avantajlı durumdadır. Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlük bakımından sıralayacak olursak: İncir >Pamuk>buğday olmaktadır.

Çizelge 4. Pamuk, İncir ve Buğdayda Başlıca Masrafların %'leri.

	<i>Tarla Kirası</i> **	<i>Gübre</i>	<i>İlaç</i>	<i>Motorin</i>	<i>İşçilik</i>	<i>Diğer*</i>
<i>Pamuk</i>	19	4	7	15	31	24
<i>İncir</i>	27	-	9	6	35	23
<i>Buğday</i>	43	8	2	19	16	12

Kaynak: Maliyet Raporları, Tarım İl ve İlçe Müd. Aydın, 1997-99.

* Faiz Karşılığı, İdare Masrafları vb.

** İncir İçin, Çıplak Arazi Kıymetinin % 5'ten Faizi.

Pamukta en fazla masraf kalemini işgücü masrafları oluşturmaktadır (Tablo 4). Bunu tarla kirası ve motorin takip etmekte, ilaç ise gübrelemeden daha fazla bir pay almaktadır. Türkiye'de işçi ücretlerinin düşük oluşu karşılaştırmalı üstünlük açısından avantajlı olmaktadır. İncirde ise işçilik ilk sırada yer almakta bunu tarla kirası izlemektedir. İşçilik masraflı % oranları pamuk ve incirde birbirine yakındır. İlaç masrafı % oranı diğer ürünler içinde en fazla incirde ağırlıklı olarak yer almaktadır. Buğdayda ise tarla kirası en fazla orana sahip olup diğer ürünler arasında da en fazla ağırlığa sahiptir. Bu durum Aydın ilindeki arazilerin pahalı olması nedeniyle buğday gibi nispeten düşük katma değerli bir ürününün üretiminin pek avantajlı olmadığına da işaret etmektedir. Yine buğdaydaki gübre ve motorin masrafı da, oransal olarak diğer ürünler içerisinde en yüksektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları Aydın ilinde üretilen pamuk ve incir üretim dallarında karşılaştırmalı üstünlüğün olduğunu buğdayda ise bu üstünlüğün bulunmadığını göstermektedir. İncir karşılaştırmalı üstünlükte pamuktan daha iyi durumdadır. Her ne kadar Aydın'da pamuk alanları incir alanlarının yerine uzun yıllar boyunca ikame edilmişse de dış pazarlarda oluşan rekabetçi yapı, daha fazla ülkenin pamuk üretiminde ve dış satımında söz sahibi olması, bu üretim dalındaki girdilerin daha ucuza üreticilere sunulması yanında pamuk üretimindeki teknolojik değişimin

daha hızlı olması ve uluslararası pazarlardaki liberasyonla beraber azalan koruma oranları ülkemizde incire göre bu ürünün karşılaştırmalı olarak avantajının düşük çıkmasına yol açmıştır. Pamuk ve incirde avantajın korunması ve iyileştirilmesi bu ürünlerin maliyet yapılarındaki girdilerin daha ucuza sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için girdi pazarlarında (gübre, ilaç, tohumluk vb.) rekabetçi üretim yapısının oluşturulması teşvik edilmeli ve tarıma girdi sağlayan sanayilerdeki verimlilik düzeyi teknolojik yenilikler kullanılarak iyileştirilmelidir. Buğdayda ise karşılaştırmalı üstünlük olumsuz olarak ortaya çıkmıştır. Bunda dünya pazarlarında buğday üreten ülkelerin çokluğu ve büyük miktarlarda üretim yapmaları önemli rol oynamaktadır. Ülkemizin dünya pazarlarında buğday ticaretinde rekabetçi konuma gelebilmesi için birtakım yapısal düzenlemelere gidilmesi, girdi pazarlarının rekabetçi konuma getirilmesi böylece girdi fiyatlarının ucuzlaması sağlanmalıdır. Her ne kadar buğdaydaki durum Aydın için hesaplanmışsa da Türkiye genelindeki durum benzer karakterdedir. Çünkü dünya fiyatları iç piyasaların oldukça altında seyretmekte ve birçok girdi (gübre, motorin vb.) dışarıda daha ucuza çiftçilere sunulabilmektedir. Genel anlamda rekabet gücünün artırılması için mikro ve makro düzeyde önlemler alınabilir. Bunun için arazilerin genişletilmesini sağlayacak yasal düzenlemeler, girdi pazarlarında rekabeti artıracak önlemler, makro düzeyde de teknolojik gelişmelerin teşvik edilmesiyle bunların tarım kesimine yayılmasının sağlanması vb. kimi öneriler ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

- Bayer Türk Kimya San. Ltd. Şti.** İzmir, 2001.
Chicago Board of Trade (CBOT). www.cbott.com, 2001
DİE. Türkiye İstatistik Yıllığı. Ankara, 1999.
Erbeyli İncir Araştırma Enstitüsü Kayıtları, Aydın, 2000.
FAO. www.fao.org, 2001
Gümrükler Genel Müdürlüğü Kayıtları, Ankara, 2001
İzmir Ticaret Borsası İktisadi Rapor, 1998. No:67. İzmir:1999.
Kıral, Taner ve ark., Tarımsal Ürünler için Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi, TEAE, Ankara, 1999.
Koral, A. İhsan ve A. Altun., Türkiye'de Üretilen Tarım Ürünlerinin Üretim Girdileri Rehberi. T.C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü APK Dairesi Bşk. Toprak ve Su Kaynakları Araştırma Şube Müd. Yayın No:104. Ankara, 1998.
Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları, Aydın, 1997-2000.

n
k
n
n
a
c
c
l
t

TCMB. www.tcmb.gov.tr, 2001

The Market: Fertilizer and News Analysis. www.decyfer.com, 2001

Tsakok, Isabella., Agricultural Price Policy: A Practioners's Guide to Partial Equilibrium Analysis. Cornell University Press:Ithaca, 1990.

Tweeten, Luther., Agricultural Trade:Principles and Policies.Westview Press:Boulder, 1992.

USDA. www.fas.usda.gov, 2001.

ISPARTA İLİ TARIM İŞLETMELERİNDE ÜRETİM PLANLAMASI İLE OLASI GELİR ARTIŞININ BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Zeynep Dernek¹

Arş. Gör. Ali Rıza Aktaş¹

ÖZET

En temel üretim faktörü olan toprağın kıt olduğu tarım kesiminde üretimi ve de geliri artırmak için en etkin yol eldeki faktörlerin verimliliğini artırmaktır. İyi bir planlama ile işletmedeki kaynakları uygun şekilde bir araya getirerek üretimi ve verimliliği artırmak mümkündür. Bunun için kaynakların, doğrusal programlama yönteminden yararlanarak, işletmedeki üretim faaliyetleri arasında en yüksek geliri sağlayacak şekilde dağıtılması gerekmektedir. Bu çalışmada adı geçen yöntem yardımı ile Isparta yöresinde değişik büyüklükteki tarım işletmelerinde, var olan üretim kaynaklarının verimli kullanılacağı optimum ürün bileşimi ve bu ürünlerden elde edilen maksimum gelirler saptanmıştır. Buna göre işletmeler ellerindeki üretim faktörlerini şimdiki durumlardan farklı olarak, planlama sonucu belirlenen üretim kollarına ayırdıkları zaman, gelirlerinde belli oranlarda artış sağlayacaklardır. Brüt kar cinsinden gelir artışları 51-100 dekar işletmelerde %23, 101-200 dekar işletmelerde %11 ve 201-450 dekar işletmelerde %17 oranında beklenmektedir.

PRODUCTION PLANNING AND DETERMINING POSSIBLE INCOME INCREASE OF FARMS IN ISPARTA PROVINCE

ABSTRACT

Land is one of the fundamental production factors and is not vast amount in agriculture. In order to increase production and income, it is necessary to increase productivity of production factors. To achieve this goal, planning of farms that arrange optimum production factors increase production and yield. For this purpose, Linear programming method enables us to allocate production resources that yield highest income among production activities. In this study, we determined optimum production resources and maximum income opportunities among different farm size using linear programming method in Isparta province. Research results showed that if the farmers allocate production factors that are determined by linear programming method rather than they already allocated production

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü-Isparta

factors, there will be an increase in their income. Gross income is expected to increase about 23%, 11% and 17% for 51-100 dec, 101-200 dec and 201-450 dec farm sizes respectively.

1. GİRİŞ

Günümüz ortamında kıt kaynaklarla yapılan tarımsal üretimde geliri artırmanın ilk koşulu, birim alanın ve birim girdinin verimliliğinin artırılmasına yönelik çabaların geliştirilmesine bağlı kalmaktadır. Bu çabaların başında ise kaynakların belli bir plan çerçevesinde kullanımını sağlamak gelmektedir. Plan veya planlama, işletmede var olan üretim kaynaklardan en yüksek verimi almak için optimum düzeyde bir araya getirilmesidir. İşletmenin varlıklarını ve koşullarını göz önüne alarak yapılan iyi bir planlama ile, hangi ürünlerin ne kadar üretileceği, kaynaklara uygun olarak hangi yetiştirme tekniklerinin kullanılacağı, üretimin ve gelirin nasıl değerlendirileceği belirlenir. Böylece işletmede kaynakları verimli alanlara yönelterek işletmenin gelirinin artması sağlanır, kaynakların aşırı ve yanlış alanlarda kullanılması engellenir, iş yoğunluğuna göre işgücünün dağıtımı düzenlenir, işletmenin gelir ve giderleri hesaplanarak hangi alanlara ne kadar kaynak aktarılması gerektiği gösterilir, önceden belirlenen hedeflere göre hızlı karar alma kolaylaşır ve sonuçta işletmede verim ve kar artışı gerçekleştirilir. Bir planlama raporunda işletmenin gelecekle ilgili amacı, var olan üretim kaynakları ve bunların getirdiği teknik sınırlılıklar, uygulanabilir farklı seçenekler yer almaktadır. Bu konularla ilgili gerekli veriler ise, işletmede önceden yapılan ekonomik analizle elde edilmekte ve bu verilerle, kaynakların yeni üretim kollarında kullanılması olanağı ve yeni tekniklere göre üretim modeli yaratılmaktadır. Burada önemli olan, kıt üretim kaynaklarının üretim kolları arasında en fazla getiriye sağlayacak şekilde dağıtılmasıdır. Planlamada kaynakların, üretim kolları arasındaki dağılımına, sınırlayıcı kaynağın getirisinin en yüksek olduğu üretim alanından başlanır. Sonra ikinci derecede karlı olan üretim koluna geçilir, marjinal ürün geliri marjinal masrafa eşit oluncaya kadar bu işleme devam edilir. Bilindiği gibi tarımsal üretimde özellikle toprak, temel üretim faktörü olarak kısıtlı bulunduğu ve artırılması da mümkün olmadığından, üretim bu kısıtlılık altında sürdürülmekte, planlamada başlangıç kaynağı olarak ele alınmaktadır. Bu noktada bir işletmede planlamanın sağladığı avantajlarla, kaynakların sınırladığı seçenekler arasında en uygununu seçerek verimi ve gelir artırmanın yollarını ortaya koymak önemlidir.

1
-
Bu araştırma ile Isparta yöresindeki tarım işletmelerinin ellerindeki kaynakları nasıl kullandıkları, farklı seçeneklerinin olup olmadığı, yeni seçeneklerin uygulanması ile olası gelir artışlarının ne olacağı ve böylece verimlilik ve gelir artış oranlarının saptanması amaçlanmıştır. Bunun için araştırma alanı olarak seçilen Isparta yöresi tarım işletmeleri incelenmiş, işletmelerin önce ekonomik analizi yapılmış, üretim kaynaklarının miktarları ve üretimin nasıl yapıldığı belirlenmiş, elde edilen ürün miktarları ve değerleri ile bu üretim için yapılan değişen masraflar hesaplanarak işletmenin brüt karları hesaplanmıştır. İkinci adımda işletmenin sahip olduğu işgücü, toprak, makine ve donanım gibi üretim faktörlerinden daha iyi verim almak için yeni kullanım alanları, yeni seçenekleri belirlenmiştir. Bunun için tarım işletmelerinin var olan kaynaklarını yeniden değerlendirecek yeni bir üretim planının yapılması, yeni üretim alternatiflerinin ortaya konmasına çalışılmıştır. Böylece incelenen işletmelerde yapılan ekonomik analizle durum saptamasından sonra yeni yatırımlara girmeksizin, eldeki varlıklardan daha fazla gelir elde etmek için üretim organizasyonunun, yeni ürün bileşenlerinin saptanmasına çalışılmış, her işletme büyüklük grubu için optimum üretim faaliyetleri ve olası gelir artış oranları belirlenmiştir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

2.1 Materyal

Araştırmanın ana materyalini, daha önce yapılan 'Isparta İli Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi' isimli çalışmadan yararlanarak düzenlenen ve planlama için gerekli olan veriler oluşturmaktadır (Dernek ve ark. 2002). Ayrıca bazı tarım kuruluşlarının konu ile ilgili verilerinden de yararlanılmıştır (Köy Hizmetleri, 1988).

2.2 Yöntem

2.2.1 Örneklemede Uygulanan Yöntem

Araştırma alanı olarak, doğal koşullar, bitki deseni ve tarım teknolojisi göz önüne alınarak ilçeler ve köyler seçilmiş, buradaki tüm tarım işletmeleri popülasyonu oluşturmuştur. Popülasyona giren tarım işletmeleri, işledikleri arazi genişlikleri göz önüne alınarak ve ilin tarımsal yapısı ve özelliklerine uygun olarak 1-50, 51-100, 101-200, 201-450 dekarlık 4 gruba ayrılmış, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile ve %90 güven sınırında her grup için

sırasıyla 90, 24, 11 ve 7 işletmenin yer aldığı toplam 132 adetlik örnek hacmi hesaplanmıştır.

2.2.2 Veri Toplama Ve Planlama Aşamasında Uygulanan Yöntem

Örneğe çıkan işletmelerle görüşülerek var olan üretim kaynakları, yıllık üretim miktarları, üretime yapılan masraflar ve elde edilen gelirlerle ilgili veriler derlenmiş, her işletme büyüklük grubunda elde edilen üretim değerleri, yapılan harcamalar ve brüt karları bulunmuştur. Bunların yanında;

• Her işletme grubu için arazi genişliği, sulu ve kuru alanlar, ahır, ağıl ve işgücü kapasiteleri hesaplanmıştır. Her üretim kolunun istediği toplam insan işgücü miktarları tarımsal işlem dönemlerine göre düzenlenmiştir.

• Her işletme grubu için ekim nöbeti ve diğer koşulların getirdiği kısıtlayıcılara göre üretim kolları seçilmiştir.

• Bu çalışmada, marjinal kıymet prensibini esas alan ve üretim faktörlerinin marjinal gelir ve marjinal kayıplarını karşılaştırma olanağı veren doğrusal programlama yöntemi seçilmiştir (Erkuş ve Demirci, 1985).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

3.1. İşletmelerin Planlama Verileri

3.1.1. Üretim Sınırlamaları

İncelenen işletmelerde üretimde kullanılan üretim kaynaklarının çeşitleri ve miktarları planlama için yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiştir. Bu kaynaklardan kıt olmaları nedeniyle planlamayı etkileyen arazi, işgücü ve hayvancılıkta ahır ve ağıl kapasitesi ile ilgili bilgiler ayrıntılı verilmiştir.

3.1.1.1. Arazi

İncelenen işletmelerin arazi varlığı Çizelge 1.'de yer almaktadır. Görüldüğü gibi tarla arazisi sulu, kuru ve nadas olarak ayrılmış, bunların yanında işletmede sabit tesis olarak yer alan meyve (elma kiraz, vişne, kayısı), bağ ve gül alanları da belirlenmiştir. Ortalama işletme genişliği işletme büyüklük sırasına göre I. grupta 25.1, II. grupta 67.9, III. grupta 131.0 ve IV. grupta 233.6 dekadardır.

Çizelge1. İşletme Büyüklük Gruplarına Göre Arazilerin Kullanım Durumları

Arazi Kullanımı	İşletme Büyüklük Grupları (dekar)									
	I 1-50		II 51-100		III 101-200		IV 201-450		İşletmeler Ortalaması	
	dekar	%	dekar	%	dekar	%	dekar	%	dekar	%
Tarla Arazisi										
Sulu	4.9	19.5	5.3	7.8	29.0	22.1	40.9	17.5	8.9	16.8
Kuru	11.2	44.6	44.5	65.5	89.4	68.3	147.9	63.3	31.0	58.9
Nadas	1.9	7.6	3.7	5.4	0.3	0.2	11.4	4.9	12.6	4.9
Meyve	5.9	23.5	11.0	16.2	8.8	6.7	32.1	13.7	8.5	16.0
Bağ	0.8	3.2	1.6	2.4	2.0	1.5	1.3	0.6	1.1	2.0
Gül	0.4	1.6	1.8	2.7	1.5	1.2	-	-	0.7	1.4
TOPLAM	25.1	100.0	67.9	100.0	131.0	100.0	233.6	100.0	52.8	100.0

İşletmenin kaynak planlamasında arazi genişliği kısıtlayıcı bir faktör olurken bunun yanında ürünlere ayrılan ekim alanları için, tarım tekniğine uygun olarak bazı sınırlar konmaktadır. Her ürünün ekim nöbetinde alacağı pay teknik sınırlara göre belirlenmekte, örneğin işletmede tahıla ayrılan alan en fazla toplam %67 olurken, bunun %50'si buğdaya, %25'de arpaya bırakılmaktadır. Aynı şekilde baklagil grubu ürünler de alanın %33'nü kullanacak şekilde ayarlanırken, ekim nöbetine göre şeker pancarı aynı arazide üç yılda bir yetiştirildiği için alan sınırlılığı %33 olarak alınmıştır.

3.1.1.2. İşgücü

İncelenen işletmelerin işgücü kaynağı, ailenin nüfus varlığı olup, erkek, kadın ve çocukların sayısına ve iş görme kapasitelerine göre erkek işgücü birimi (EİB) cinsinden bulunmuştur. İşletmenin yıllık toplam işgücü miktarını hesaplamak için yılın çalışılabilir gün sayıları, toprak işleme ekim ve çok yıllık bitkilerde budama işlerinin yapıldığı 15 Şubat-31 Mayıs dönemi, tahıl hasadı, yazlık bitkilerin bakım işlerinin sürdüğü 1 Haziran-31 Ağustos, dönemi ve kışlık tahıl ekimi, pancar sökümü, bazı meyvelerin toplandığı, sebzelerin son hasatlarının yapıldığı 1 Eylül-15 Aralık dönemlerindeki yağışlı günler ve tatiller dikkate alınarak belirlenmiş, buradan giderek çalışılabilir gün birinci dönemde 85 (680 saat), ikinci dönemde 77 gün (616 saat) ve üçüncü dönemde 91 gün (728 saat) olarak saptanmıştır. Bu veriler işletmenin işgücü varlığı ile ilişkilendirilerek yıllık işgücü kapasiteleri bulunmuş olup, değerler Çizelge 2.'de görülmektedir. Değerlere göre üçüncü ve dördüncü grup işletmeler nüfus varlıklarına bağlı olarak daha geniş işgücü kapasitesine sahiptir.

Çizelge 2. İşletmelerin Tarımsal Dönemlere Göre İşgücü Kapasiteleri

Dönemler	İşletme büyüklük grupları (dekar)							
	I 1-50		II 51-100		III 101-200		IV 201-450	
	EİB	saat	EİB	saat	EİB	saat	EİB	saat
15 Şub.-31 May.	2.46	1672.8	3.55	2414.0	3.61	2454.8	4.77	3245.0
1 Haz.-31Ağu.	2.81	1730.9	3.70	2279.2	4.07	2507.1	5.56	3425.0
1 Eyl.-15 Ara.	2.46	1790.9	3.55	2584.4	3.61	2628.1	4.77	3472.6
Toplam	5194.6		7277.6		7590.0		10142.6	

3.1.1.3. Traktör Gücü Kapasitesi

İncelenen işletmelerin traktör kapasitelerine bakıldığında I.grupta yer alan işletmelerde %56, II.grup işletmelerde %87.5, III.grup işletmelerde %109 ve IV.grup işletmelerde %128.5 traktör olduğundan tüm işletmelerde işlenen alan için traktör gücü yeterli sayılmakta, üretimde kısıtlayıcı bir etken olarak görülmemektedir.

3.1.1.4. İşletmenin Ahır ve Ağıl Kapasitesi

Hayvansal üretim için işletmelerin sahip olduğu barınaklardan ahır ve ağıl genişlikleri ile ilgili verilere göre birinci grupta 24 m² ahır, 15 m² ağıl, ikinci grupta 58 m² ahır, 38 m² ağıl, üçüncü grupta 46 m² ahır, 31 m² ağıl ve son grup işletmelerde 60 m² ahır ve 37 m² alanı bulunmaktadır. İşletmelerde hayvancılık faaliyeti için yeni bir yatırım yapılmaksızın bu genişliği kullanacak kadar bir hayvan varlığı planlanmaktadır.

3.1.2 İşletmelerde Üretim Çalışmaları

3.1.2.1. Bitkisel Üretim

İşletmeler sahip oldukları üretim faktörlerine göre kuru koşulda buğday, arpa, nohut ve haşhaş, sulu koşulda buğday, fasulye, pancar, domates yetiştirerek arazilerinin ortalama %75.7'ni tarla tarımında kullanırken, %19.4'nü de çeşitli meyve, gül ve benzeri çok yıllık bitkiye ayırmaktadır. Yeni bitki üretim bileşimini bulmak için önce her işletme büyüklük grubunda işletmelerin her bir üretim faaliyeti için yapılan tohum, gübre, ilaç ve su bedelleri, makine için tamir bakım, yağ-yakıt giderleri,

hasat için biçerdöğür kiralama ve faiz gibi değişen masraflar dikkate alınmış, yıl sonunda elde edilen üretim değerleri ve buradan hesaplanan brüt karları bulunmuştur. Bu değerler doğrusal programlamada maksimum geliri sağlayacak denklemleri oluşturulmuş ve kullanılmıştır.

Çizelge 3. İşletme Büyüklük Grubuna Göre Birim Alandan Elde Edilen Ürün Miktarları Ve Brüt Karlar

Ürünler	İşletme büyüklük grupları (da)							
	I 1-50		II 51-100		III 101-200		IV 201-450	
	Verim (kg/da)	Brüt kar (TL/da)	Verim (kg/da)	Brüt kar (TL/da)	Verim (kg/da)	Brüt kar (TL/da)	Verim (kg/da)	Brüt kar (TL/da)
Buğday (kuru)	249	4 642 190	269	6 805 464	269	6 284 298	258	4 966 966
Buğday (sulu)	343	9 184 858	-	-	317	7 278 299	300	5 507 966
Arpa (kuru)	282	4 948 494	287	3 921 623	307	5 783 536	317	7 051 416
Arpa (sulu)	355	7 063 494	-	-	350	5 948 537	329	5 201 476
Nohut (kuru)	123	22 898 897	84	12 966 987	83	13 760 999	95	18 353 322
Haşhaş (kuru)	-	-	-	-	75	14 927 196	-	-
Fasulye (sulu)	76	13 649 629	71	21 254 202	-	-	-	-
Pancar (sulu)	5154	114 448 690	4375	93 191 144	6250	142 465 607	5830	129 755 811
Domates (sulu)	3163	112 114 107	5000	220 362 817	4334	187 552 261	-	-
Elma (sulu)	2355	207 437 375	1669	115 444 847	2003	182 080 228	1607	116 600 644
Kiraz (sulu)	1069	65 873 709	1000	65 547 960	-	-	900	42 332 020
Vişne (sulu)	983	79 815 136	867	58 609 615	800	50 613 558	700	26 255 487
Bağ (kuru)	512	(40 114 285)	825	9 791 601	750	9 150 535	713	(5 120 545)
Gül (kuru)	457	49 678 792	240	17 719 725	260	18 720 756	-	-

3.1.2.2. Bitkisel Üretimin İşgücü İsteği

Bitkisel üretimde kullanılan işgücü, insan ve traktör gücü olarak ele alınmış olup, işletmede traktör gücünün yeterli olduğu görüşü ile makine gücü planlamada sınırlayıcı bir faktör olarak ele alınmamıştır. İnsan işgücü isteği ise her üretim kolu için tarımsal çalışma dönemlerine göre belirlenmiş, bu konuda daha önce yapılan araştırma verilerinden yararlanılmıştır (Köy Hizmetleri,1988, Dernek,1993).

3.1.2.3. Hayvansal Üretim

Bu bölümde, işletmenin hayvansal faaliyetinden elde ettiği BBHB'nin brüt karları bulunmuş, hayvancılığın işletmede sürdürülebilmesi için BBHB değerleri, sürü yenileme payını dikkate alan *ünite* birimine çevrilmiştir (Erkuş ve Demirci,1985). Buna göre bir ünite hayvanın sağladığı gelirler Çizelge 4.'de verilmiştir.

Çizelge 4. İşletme Gruplarına Göre Hayvansal Üretimden Elde Edilen Gelirler

Hayvancılık kolu	İşletme büyüklük grupları (da)			
	I TL/ünite	II TL/ünite	III TL/ünite	IV TL/ünite
Süt sığırcılığı				
Melez ırk	267 799 085	251 928 633	138 841 073	218 708 708
Kültür ırkı	464 083 345	1 051 515 189	262 642 182	206 107 768
Koyun	-	-	38 163 713	-

Veriler, işletmelere göre melez ırkın gelirinin çok farklı olmadığını, buna karşılık tüm işletmelerde melez ırk ile kültür ırkının brüt karları arasında iki kata yaklaşan farklar olduğunu göstermektedir. Bu arada I. ve IV. grup işletmelerde koyunculuk faaliyetine rastlanmadığı ve II.grup işletmelerde zarar ettiği için bu işletmelerde planlamaya alınmadığı belirtilmelidir.

3.1.2.4. Hayvansal üretimin girdi isteği

Hayvansal üretimde kullanılan girdiler bakımından öncelikle bakım işlerinde kullanılan insan işgücü dikkate alınmış, bunun için daha önce yapılan araştırma verilerinden yararlanılarak tarımsal işlem dönemlerine göre bir ünite hayvan varlığı için gerekli işgüçleri planlamada dikkate alınmıştır (Dernek 1998). Hayvancılıkta ikinci bir girdi isteği olarak yem ihtiyacı, Nişasta Değeri cinsinden hesaplamalara katılmakta, ek olarak da bir ünite hayvanın istediği ahır ve ağıl genişlikleri de m² cinsinden ele alınmaktadır (Demirci, 1978, Özçelik, 1985).

3.2. PLANLAMA SONUÇLARI

3.2.1. İşletmelerin Üretim Organizasyonu

İncelenen işletmelerde, I. grup olarak tanımlanan en küçük işletmeler için planlama yapılmamıştır. Bu işletmelerin arazi genişliği ortalama 25.1 dekar olup bunun 11.4 dekarı tahıl, 2.1 dekarı baklagil, 1.6 dekarı endüstri bitkileri ve 1 dekarı sebze, 7.1 dekarı ise sabit tesis olarak meyve, gül ve bağa ayrılmıştır. Sabit tesise dokunulamayacağına göre kalan 18 dekarın planlamasının da çok anlamlı olmayacağı kabul edilmiştir. Ayrıca yapılan ekonomik analiz sonunda bu grup işletmelerde birim alanın getirisi diğer gruplardan çok fazla olduğu belirlenmiştir. Örneğin birim alana düşen brüt kar diğer gruplarda 29.0-35.9 milyon TL arasında değişirken bu işletmelerde 76.6 milyon TL olmuştur. Aynı şekilde saf hasıla ve tarımsal gelir bakımından da benzer durum görülmektedir. Birim alana düşen saf hasıla 59.0, tarımsal gelir ise 64.6 milyon TL olup bu değerler ikinci ve üçüncü grup işletmelerde 22.3 ile 29.6 milyon TL/da arasında değişmektedir. Ancak saf hasıla ve tarımsal gelir bakımından dördüncü grup işletme ile birinci grup işletme değerleri birbirine yakın bulunmuştur. Bu durumda diğer iki grup işletmelere göre, küçük işletmeler birim alandan ortalama 2.6 kat daha fazla gelir elde edecek üretim şeklini uygulama becerisini göstermektedir.

3.2.1.1. İkinci Grup İşletmelerin (51-100 Dekar) Planlama Sonuçları

Bu grup işletmelerin planlaması için, önce üretim faaliyetlerinin yıl sonu değerlerine göre elde edilen brüt karlar hesaplanmıştır. İkinci bir işlem olarak, önce teknik sınırlılıklar ve olanaklar göz önüne alınarak işlenen arazi ürün gruplarına dağıtılmış, sonra da hazırlanan bu plana, doğrusal programlama yöntemini uygulayarak yeni üretim alanları ve bunların getirdiği brüt kar artışları saptanmıştır. Her iki durumla ilgili değerler Çizelge 5.'deki gibi olmuştur.

Çizelge 5. 51- 100 Dekar Büyüklük Grubundaki İşletmelerin Bugünkü Durumu Ve Planlama İle Önerilen Yeni Ürün Deseni

Üretim Kolu	Birim	Bugünkü durum		Plan sonucu Yeni üretim biçimi	
		Miktar	Alan %	Miktar	Alan %
I. Bitkisel Üretim					
Buğday (k)	dekar	17.00	25.04	21.25	31.30
Arpa (k)	"	16.80	24.74	8.55	12.59
Nohut (k)	"	10.70	15.76	14.70	21.65
Fasulye	"	1.60	2.36	-	-
Pancar	"	3.20	4.71	1.75	2.58
Domates	"	0.50	0.74	0.80	1.18
Biber	"	0.10	-	1.85	2.72
Yonca	"	-	-	1.00	1.47
II. Meyve alanları (sabit)	"				
Elma	"	6.60	9.72	6.60	9.72
Kiraz	"	3.20	4.71	3.20	4.71
Gül	"	1.80	2.65	1.80	2.65
Diğer meyveler*	"	2.80	4.12	2.80	4.12
III. Diğer					
Nadas		3.70	5.45	3.70	5.45
Saman yapma	ton	2.30		1.95	
IV. Hayvansal Üretim					
Melez ırk	Ünite	1.01		-	
Kültür ırkı	"	0.06		1.00	
Brüt Kar	TL	1 975 050 106	100.0	2 429 191 000	100.00
Artış				%23	

*kayısı, vişne, bağ

Görüldüğü gibi planda özellikle yıllık bitkilerin ekim alanları değişmiş olup, buğday ve nohuta ayrılan alan artarken arpanın bugünkü ekim alanından daha az bir alanda yetiştirileceği, bunun yanında sulu koşullarda buğday ve arpa önerildiği halde bu iki ürüne yer ayrılmayacağı, sulu koşullarda fasulye, pancar, domates ve biber yetiştirileceği, hayvancılık için 1 dekarlık yonca tesis edileceği öngörülmüştür. Meyve alanları ve nadas alanı uygulamadaki şekli ile plana girmiştir. İşletmedeki kıt üretim faktörlerinin bir biriminin marjinal gelirleri yani brüt kara olan katkıları ve buna karşılık plana girmeyen üretim kollarının ve kullanılmadan kalan üretim faktörlerinin marjinal kayıpları, yani brüt kardaki azalışları saptanmıştır. Buna göre bu grup işletmelerde, arazilerin sonuna kadar kullanıldığı, ayrıca kuru arazinin marjinal gelirinin 8 348 515 TL/da, sulu arazinin marjinal gelirinin 175 112 450 TL/da olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle işletme, kuru ekim alanını 1 dekar artırdığında, karını da 8.348 milyon TL artırırken, sulu araziye 1 dekar artırdığında karı 175.112 milyon TL kadar artacaktır. Buna karşılık işletme sulu koşulda arpa yetiştirmeye devam ederse

bundan kaybı 2 121 300 TL/da olacaktır. Hayvancılıkta işletmeler halihazırda melez ırka ağırlık verirken planlamada bunun yerine 1 ünite birimi kadar kültür ırkı geçmektedir. Koyunculuk faaliyeti ise gelir azlığı nedeniyle planlamada dikkate alınmamıştır. Bu durumda hayvancılık faaliyetinde 13 m² ahır kullanılmakta, 45 m² ahır ve 38 m² ağıl boş kalmaktadır. İşletmelerin sahip olduğu işgücü varlığını, planlama sonucunda bile tam kapasite ile kullanamayacakları, tarımsal dönemler bazında bakıldığında birinci dönemde 1614.92, ikinci dönemde 1515.30 ve üçüncü dönemde 1727.80 saatlik bir işgücünün atıl kalacağı, diğer bir deyişle işgücünün ortalama %66.75'nün atıl kalacağı, ancak %33.25'den yararlanılacağı saptanmıştır.

Sonuç olarak, işletmeler, halihazır durumdan farklı olarak çalışmalarını planın gösterdiği doğrultuda sürdürdüklerinde, üretimlerinden elde ettikleri brüt karları da %23 kadar artacaktır. Beklenen bu artış, azımsanmayacak bir oran olup önerilen yeni üretim bileşiminin uygulamaya geçirilmesini gerektirecek bir miktardır.

3.2.1.2. Üçüncü Gruptaki İşletmelerin (101- 200 Dekar) Planlama Sonuçları

Arazi genişlikleri ortalama 131 dekar olan ve orta küçük grupta yer alan bu işletmelerin, bugünkü durumları ve planlama ile yenilenen üretim çeşitleri Çizelge 6.'da görülmektedir.

Çizelge 6. 101- 200 Dekar Büyüklük Grubundaki İşletmelerin Bugünkü Durumu Ve Planlama İle Önerilen Yeni Ürün Deseni

Üretim Kolu	Birim	Bugünkü durum		Plan sonucu yeni üretim biçimi	
		Miktar	Alan %	Miktar	Alan %
I. Bitkisel Üretim					
Buğday (k)	dekar	40.6	30.99	45.0	34.35
Buğday (s)	"	10.5	8.01	0.58	0.44
Arpa (k)	"	33.2	25.34	4.04	3.08
Arpa (s)	"	4.5	3.44	-	-
Nohut (k)	"	13.6	10.38	29.50	22.52
Haşhaş (k)	"	2.0	1.53	11.15	8.51
Fasulye (k)	"	-	-	9.57	7.31
Pancar (s)	"	6.9	5.27	9.57	7.31
Domates (s)	"	2.9	2.21	4.35	3.32
Biber (s)	"	0.6	0.46	-	-
Yonca (s)	"	3.6	2.75	4.93	3.76
II. Meyve alanları (sabit)					
Elma	dekar	8.00	6.11	8.00	6.11
Gül	"	1.50	1.14	1.50	1.14
Bağ	"	2.00	1.53	2.00	1.53
Diğer (kayısı, vişne)	"	0.80	0.61	0.80	0.61
Nadas	"	0.30	0.23	-	-
Saman yapma	ton	6.85		10.53	
IV. Hayvansal Üretim					
Melez ırk	Ünite	2.06		-	
Kültür ırkı	"	0.28		2.71	
Koyun	"	2.73		-	
Brüt Kar	TL	4 714 347 891	100.0	5 250 849 000	100.0
Artış				%11	

İşletme arazisinin %68.46'da kuru koşullarda buğday, arpa ve nohutun yer aldığı, %22.14'de sulu koşulda pancar, domates ve biber yetiştirildiği, alanın %9.40'nın meyveye ayrıldığı işletmelerde doğrusal programlama ile yeni bir bitki bileşimi oluşturulmuştur. Bu grup işletmelerde bitkisel üretim faaliyeti için arazinin marjinal geliri kuru koşulda 8 468 000 TL/da olurken, sulu koşulda 96 706 680 TL/da çıkmaktadır. Bunun yanında sulu koşullarda bir dekarlık arpa yetiştiriciliğinin marjinal kaybı 1 327 208 TL kadardır. Hayvancılık faaliyetinde melez ırk yerine kültür ırkı geçmiş olup 2.71 ünite kültür ırkının yetiştirilmesi önerilmektedir. Ancak 22.8 m²'lik ahır alanı da atıl kalmaktadır. İşletmelerde, işgücü potansiyelinin kullanılmayan payı birinci dönemde %37, üçüncü dönemde %19 kadar olup, ikinci dönemde ise işgücü tam olarak değerlendirilmektedir.

Yukarda özetlenen veriler, planda verilen üretim kolları ile faaliyetlerini yürütecek olan işletmelerin brüt karlarını bu günkü duruma göre %11 oranında artırma olanağını bulacaklarını göstermektedir.

3.2.1.3. Dördüncü Gruptaki İşletmelerin (201- 450 Dekar) Planlama Sonuçları

İncelenen işletmeler arasında büyük grubu oluşturan işletmelerin bugünkü üretimleri ile planlama sonucu bulunan üretim çeşitleri aşağıdaki Çizelge 7.'de yer almaktadır.

Çizelge 7. 201- 450 Dekar Büyüklük Grubundaki İşletmelerin Bugünkü Durumu Ve Planlama İle Önerilen Yeni Ürün Deseni

Üretim Kolu	Birim	Bugünkü durum		Plan sonucu önerilen Yeni üretim biçimi	
		Miktar	Alan %	Miktar	Alan %
I. Bitkisel Üretim					
Buğday (k)	dekar	74.60	31.93	62.17	26.59
Buğday (s)	"	4.30	1.84	-	-
Arpa (k)	"	40.40	17.29	36.97	15.83
Arpa (s)	"	14.30	6.12	-	-
Nohut (k)	"	32.90	14.08	48.80	20.89
Fasulye (s)	"			7.17	3.07
Pancar (s)	"	22.30	9.56	13.50	5.78
Domates (s)	"	-	-	8.20	3.51
Biber (s)	"	-	-	5.00	2.14
Yonca (s)	"	-	-	6.95	2.98
II. Meyve alanları (sabit)	"	23.60	10.10	23.60	10.10
Elma	"	6.60	2.83	6.60	2.83
Kiraz	"	1.90	0.81	1.90	0.81
Vişne	"	1.30	0.56	1.30	0.56
Bağ	"	11.40	4.88	11.40	4.88
Nadas					
Saman yapma	ton	10.18		2.25	
IV. Hayvansal Üretim					
Melez ırk	Ünite	1.43		4.30	
Kültür ırkı	"	0.76		-	
Brüt Kar	TL	7 867 389 413	100.00	9 208 877 000	100.00
Artış				%17	

Arazi genişliği ortalama 233.6 dekar olan bu grup işletmelerde kuru alan, buğday ve arpaya ayrılmış olup üçüncü ürün olarak da nohut yetiştirilmektedir. Sulu koşullarda pancar tek ürün olarak görülmekte, yaklaşık 30 dekar da sabit meyvelikleri bulunmaktadır. Planlama ile kuru ve sulu alanın kullanım oranları oldukça değişmiş, yetiştirilen ürün çeşitlenmiştir. Sabit tesis olan meyve alanları aynı kalırken, halihazır durumdaki gibi 11.4 dekar alan da nadasa bırakılacaktır. Bitkisel üretimin bu şekilde düzenlenmesi ile işletmelerde kuru arazinin marjinal getirisinin 7 332 400 TL/da, sulu arazinin marjinal getirisinin ise 96 608 360 TL/da olacağı saptanmıştır. Plana göre işletmeler hayvancılık faaliyetlerinde melez ırka ağırlık verecekler, 1.43 ünite yerine 4.30 ünite melez ırk yetiştireceklerdir. İşletmelerde işgücü kapasite kullanım oranı %75, ikinci

dönemde %80 ve üçüncü dönemde %100 ulaşmakta, buna karşılık ortalama atıl kapasite oranı ise %15 olmaktadır. Plana göre bu faaliyetler sonucunda işletmelerin %17 oranında bir brüt kar artışı elde edeceği beklenmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Üretim kolları ile ilgili olarak her işletme grubu için tek bir plan yapılmış ve bunun getirisi ölçülmüştür. Buna göre işletmeler herhangi bir yatırım yapmaksızın var olan üretim faktörlerinin kullanım şeklinde değişiklik yaparak brüt karlarını şimdiki duruma göre artırma olanağına sahiptir. Bu artışın 51-100 dekarlık işletmelerde %23, 101-200 dekarlık işletmelerde %11 ve 201-450 dekarlık işletmelerde %17 oranında olacağı saptanmıştır. Brüt karda beklenen bu artışın elde edilmesi için işletmeler, kuru ve sulu alanda yetiştirdikleri ürün çeşitlerini ve ürünlere ayırdıkları alan genişliklerini plan doğrultusunda değiştirmek durumundadırlar. Plana göre, ikinci ve üçüncü grup işletmelerin hayvansal faaliyetlerini kültür ırkı ile, dördüncü grup işletmelerin ise melez ırkla yürütmeleri gerekmektedir. İncelenen işletmelerin planlama sonucundan anlaşıldığı gibi işletmeye bir dekarlık sulanır alan eklendiğinde bunun marjinal gelirinin kuru alanın getirisinde ortalama 15 kat fazla olduğu belirlenmiştir. Bu durum, Tablo 4.'de verilen ve bitkisel üretim faaliyetinde birim alanda sağlanan brüt karların karşılaştırılması ile de görülecektir. Kuruda bir dekar buğdayın getirisi ile suluda bir dekar şeker pancarının getirisi arasında büyük fark vardır.

Bu sonuçlar, daha önceden yapılmış benzer pek çok araştırma özetlerinin yer aldığı 'Toprak ve Su Kaynakları Araştırma Özetleri' isimli kaynaktaki verilerle karşılaştırılmıştır (Köy Hizmetleri, 1996). Bu karşılaştırmadan ayrıntıya girmeksizin bazı genel sonuçlar çıkarılmıştır. Burada ilk göze çarpan durum, tüm araştırmalarda, çalışma alanları çok farklı olsa bile tarımsal yapıyı tanımlayan göstergelerin birbirine benzemesidir;

1. Farklı yörelerde yapılan tüm çalışmalarda 1-100 dekarlık küçük işletmelerin toplam içindeki paylarının %65 ve daha büyük oranda olması, diğer bir deyişle tüm yörelerde düşük gelirlili, küçük işletmelerin hakim durumda olması ilk benzerlik alanıdır.

2. Tüm araştırmalarda incelenen işletmelerde, var olan üretim kaynakları farklı seçeneklerde kullanıldığı zaman işletmelerin brüt karlarının artacağı saptanmıştır. İncelenen işletmelerde mevcut durumda da polikültür tarım ağır basıyorsa kar artış oranı düşük (Ankara/Bey pazarı, Isparta örneği), işletmenin mevcut durumunda kuru tarım ağırlıklı iken

a
a

planlamada yeni ürünler yer alıyorsa bunun kar artışı daha fazla olmaktadır (Çankırı örneği). Ayrıca tüm araştırmalarda 1 dekarlık sulu alanın işletmeye katkısı kuru alana göre çok yüksek (5-15 katı kadar) bulunmuştur. Bu sonuç da, sulamanın önemini vurgulaması bakımından açıklayıcı bir değerdir.

3. İşletmelerin sahip olduğu işgücü kaynağının tam olarak kullanılmadığı, büyük oranda atıl kaldığı belirlenmiş ortak bir noktadır. Bu çalışmada da atıl işgücü yüksek bulunmuş olup, II.grup işletmelerde atıl kalan işgücü oranı ortalama %66.75 iken diğer III. ve IV. grup işletmelerde %19 civarındadır. Örneğimizde işletme genişliği arttıkça, polikültür tarıma yönelerek işgücünü fazla isteyen meyve ve sebze yetiştiren işletmeler, ellerindeki işgücü kaynağını da daha iyi değerlendirmektedir.

4. Sonuç olarak kaynaklarda ve bu araştırmada işletmeler var olan arazi ve işgücü kaynağını değişik üretim alanları için kullandıklarında şimdikinden daha fazla gelir elde etme olanağına sahiptirler. Önemli olan çiftçilerin bunu uygulayacak girişim gücüne sahip olmalarıdır. Özetle tarım işletmelerinde mevcut üretim faktörleri ile farklı seçenekler yaratarak farklı gelir artışını yakalamak her zaman mümkündür, bu ise bütünüyle işletmecinin becerisine bağlı olan bir gelişmedir.

KAYNAKLAR

Demirci, R.,1978, Kırşehir Merkez İlçesi Hububat işletmelerinde Optimal İşletme Organizasyonları ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğünün Saptanması Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniv. Ziraat Fak., Doçentlik Tezi, (Yayınlanmamış), Ankara.

Dernek, Z., Erdem, G., 1993, Ankara İli Beypazarı İlçesi Tarım İşletmelerinde En Uygun Ürün Deseni ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü. Köy Hizmetleri Araş. Ens. Yayın No: 186, Ankara.

Dernek, Z., 1998, Çankırı İli Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Optimum Organizasyonu ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü. Köy Hizmetleri Genel Müd. Toprak ve Su Kaynakları Yayın No:106, Ankara.

Dernek, Z., Aktaş, A., Gül, M.,2002, Isparta İli Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi. SDÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı:4, Isparta.

Erkuş, A., Demirci R., 1985, Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yayın No:944, Ankara.

Köy Hizmetleri Genel Müd. 1988, Türkiye’de Üretilen Tarım Ürünlerinin Üretim Girdileri ve Maliyetleri Rehberi, Yayın No:58, Ankara.

Köy Hizmetleri Genel Müd. 1996, Toprak ve Su Kaynakları Araştırma
Özetleri (1958- 1995), APK Daire Baş.Yayın No:96, Ankara
Özçelik, A., 1985, Tarım İşletmelerinde Teknik Gelişmelerin Optimal
İşletme Organizasyonuna Etkisinin Araştırılması. Doktora Tezi
(basılmamış), Ankara Üniv. Ziraat Fak., Ankara.

CEYHAN İLÇESİ TARIM İŞLETMELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE MEKANİZASYON MASRAFLARI

Yrd. Doç. Dr. Vecdi DEMİRCAN¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Adana İli Ceyhan İlçesi Tarım İşletmelerinin genel özelliklerini, işletme birimine, saat başına ve dekara düşen mekanizasyon masraflarını saptamak, toplam mekanizasyon masrafları içinde sabit ve değişen mekanizasyon masraflarının payını belirlemektir. Örnek köy ve işletme sayısını hesaplamak için tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örnek köy ve işletmelerin seçildiği populasyonda 82 köy ve 938 işletme bulunmaktadır. Neyman yöntemine göre 11 köy ve 70 işletme ile çalışılması gerektiği saptanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler 70 işletmeden anket yolu ile elde edilmiştir. Anket verileri 1999 yılını kapsamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre incelenen işletmelerde ortalama işletme büyüklüğü 189,56 da olarak belirlenmiştir. Bunun % 69,64'ünü mülk arazi, % 20,73'ünü kiraya tutulan arazi, % 9,63'ünü ortaklıkla işlenen arazi oluşturmaktadır. İşletme arazilerinin % 77,99'unda sulu tarım yapılırken, % 22,01'inde kuru tarım yapılmaktadır. Toplam ekim alanı içinde en büyük payı buğday (% 44,88) almaktadır. Buğdayı II. ürün mısır (% 25,63) ve pamuk (% 19,11) takip etmektedir.

İncelenen işletmelerde işletme birimine düşen toplam mekanizasyon masrafı 1.585.030.000 TL, saat başına düşen toplam mekanizasyon masrafı ise 3.797.480 TL olarak saptanmıştır. Bunun % 59,60'ını sabit mekanizasyon masrafları, % 40,40'ını değişen mekanizasyon masrafları oluşturmaktadır. Toplam sabit mekanizasyon masrafları içinde en büyük payı amortisman (%70,66) alırken, toplam değişen mekanizasyon masrafları içinde ise en büyük payı yakıt masrafları (%54,28) almaktadır.

Dekara düşen ortalama toplam mekanizasyon masrafı 8.360.000 TL olarak belirlenmiştir.

---

¹ Ç.Ü. Ceyhan Meslek Yüksekokulu, 01960 Ceyhan / ADANA

GENERAL PROPERTIES AND THE MECHANIZATION COSTS OF THE FARMS IN CEYHAN

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the general properties , the mechanization costs for each farm, each hour and per decar, the rate of stable and variable mechanization costs in the total mechanization costs of the farms in ceyhan town of adana province. The stratified sampling method was used to determine sample villages and farms. There are 82 villages and 938 farms in the population that sample villages and farms were selected. According to the neyman method was selected 11 villages and 70 farms. The data used in the research were collected from 70 different farms by questionnaires. The questionnaires data includes the year, 1999.

According to the result of the research, the average size of the farm was determined as 189,56 da in the examined farms. The rate of the estate land was 69,64 %, rentable land was 20,73 % and 9,63 % of the farm land was ran by sharing. 77,99 % of the area was irrigated and 22,01 % was dry area. The rate of wheat (44,48%) is the highest in the total sowing land. The second crop maize and cotton follow to wheat 25,63 % and 19,11 % respectively.

In these farms, the total mechanization cost for each farm unit was determined as 1.585.030.000 TL, and the total mechanization cost for hour was determined as 3.797.480 TL. 59,60 % of this amount was stable and 40,40 % was variable mechanization costs. The rate of amortisation (70,66 %) is the highest in the total stable mechanization costs and the rate of fuel consumption (54,28 %) is the highest in the total variable mechanization costs. The total average mechanization cost Per decar was 8.360.000 TL.

1. GİRİŞ

Türk tarımı, nispi önemi azalmakla beraber ekonomi içinde hala çok önemli ana sektör durumundadır. Başta ülke nüfusunun beslenmesi, nüfusun yarısının geçim kaynağı olması, sektörler arası ilişkileri, ulusal hasıla ve dışsatımdaki payı, ekonomiye olan katkının boyutunu göstermektedir. Bilindiği gibi gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışan nüfus oranı az, buna karşılık üretim değeri yüksektir. Bu noktadan hareket edilirse, tarımsal kalkınma, daha az nüfus payı ile yüksek değerde üretimi gerçekleştirme hedefine ulaşabilmektedir. Bunun sağlanabilmesi de, tarımın rasyonel esaslara göre modernize edilmesi ile mümkündür.

Tarımda makineleşme, söz konusu modernleşmede büyük önem taşımaktadır. Nitekim, tarımda doğa koşullarına olan bağımlılığın azaltılmasında, iş verimliliğinin artırılmasında, birim alandan daha yüksek verimin elde edilmesinde ve ürün kaybının en düşük seviyeye indirilmesinde mekanizasyon derecesinin etkin bir faktör olduğu bilinen bir gerçektir (Erkuş,1977).

Tarım işletmelerinin kullandıkları makinelerin masrafları, elde ettikleri gelir üzerinde büyük ölçüde etkili olmaktadır. Ülkemiz tarım işletmelerinde bu etki, makinelerin pahalı ve verimin düşük olması nedeniyle kendini daha çok hissettirmektedir. Bu bakımdan tarım işletmelerinin mekanizasyon masraflarının tespiti ve bu masrafları oluşturan çeşitli kalemlerin incelenmesi, işletme gelirlerinin artırılması açısından daha isabetli kararların alınmasında yararlı olacaktır. Mekanizasyon masraflarının hesaplanmasının başlıca amaçları:

- Makine alımının mı yoksa işin kira karşılığı yaptırılmasının mı daha ekonomik olduğuna karar vermek,
- Tarım işletmelerinde makineleşmeye ne ölçüde gidilmesi gerektiğine karar vermek,
- Makine kullanmanın planlamasını ve kontrolünü yapmak,
- Ücret karşılığı iş yapmada, birim iş ünitesinin yapıma ücretini saptayabilmek, şeklinde özetlenebilir (Dinçer,1977).

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Çalışmanın esas materyalini incelenen işletmelerden anket yolu ile toplanan veriler oluşturmaktadır. Ayrıca Ceyhan Tarım İlçe Müdürlüğü kayıtları ve konu ile ilgili diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır. Araştırma alanı Adana İli Ceyhan İlçesidir. Araştırmada kullanılan veriler 1999 yılını kapsamaktadır.

Örnek köy ve işletme sayısını hesaplamak için tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma alanındaki tarım işletmelerinin tabakalı örnekleme esas olacak işletme genişlikleri ve sayıları Ceyhan Tarım İlçe Müdürlüğü kayıtlarından yararlanılarak belirlenmiştir.

Örnek köylerin seçildiği popülasyonda 82 köy bulunmaktadır. Neyman yöntemi ile, %95 güvenirlilik sınırları içinde ve %10 hata payı dikkate alınarak 11 köy ile çalışılması gerektiği saptanmıştır.

Örnek seçilen 11 köyde toplam 938 işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler arazi genişliklerine göre tabakalandırılmış ve neyman yöntemi kullanılarak anket uygulaması yapılacak işletme sayısı hesaplanmıştır.

Yapılan hesaplama sonucunda %95 güvenilirlik sınırları ve %5 hata payı ile toplam 70 işletme üzerinde çalışılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Toplanan bilgilerin değerlendirilmesinde işletmeler, işletme arazi genişliğine göre; 0-50, 51-100, 101-250, 251-500, 500 da'dan büyük olmak üzere 5 büyüklük grubuna ayrılmış ve her büyüklük grubundaki işletmelerin yapısı ve mekanizasyon masrafları hesaplanmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. İşletmelerin Genel Özellikleri

3.1.1. İşletme Arazisi

İşletmelerdeki Araziler sulu ve kuru araziler şeklinde sınıflandırılarak işletme genişlik gruplarına göre düzenlenmiştir.

İşletmeler ortalanmasında işletme arazisinin %77,99'unu sulu ve %22,01'ini kuru araziler oluşturmakta olup, işletme genişlik grupları itibariyle sulu arazi oranı %67,76 ile %95,83 arasında, kuru arazi oranı %4,17 ile %32,24 arasında değişmektedir (Çizelge 1).

Çizelge 1. İşletmelerde Sulu ve Kuru Arazi Miktarı

İşletme Grupları (da)	Sulu Arazi		Kuru Arazi		Toplam	
	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%
0-50	38,42	95,83	1,67	4,17	40,09	100,00
51-100	65,53	85,63	11,00	14,37	76,53	100,00
101-250	116,54	67,76	55,46	32,24	172,00	100,00
251-500	288,80	80,99	67,80	19,01	356,60	100,00
501+	550,60	84,50	101,00	15,50	651,60	100,00
Ortalama	147,83	77,99	41,73	22,01	189,56	100,00

3.1.2. İşletmelerde Arazi Tasarruf Şekli

Tüm işletmeler ortalamasına göre işletme arazi genişliği 189,56 da olup, bunun %69,64'ünü mülk arazi, % 20,73'ünü kiraya tutulan arazi, % 9,63'ünü ortakçılıkla işlenen arazi oluşturmaktadır (Çizelge 2).

İşletme genişlik gruplarına göre işletme arazileri içinde mülk arazilerin payı % 49,57 ile % 76,78; Kiracılıkla işletilen arazilerin payı % 14,89 ile % 26,62 ve ortakçılıkla işletilen arazilerin payı 0,83 ile % 35,54 arasında değişmektedir (Çizelge 2).

Çizelge 2. İşletmelerde Arazi Tasarruf Şekli

İşletme Grupları (da)	Mülk		Kira		Ortak		Toplam	
	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%
0-50	29,42	73,38	10,67	26,62	-	-	40,09	100,00
51-100	58,68	76,65	15,20	19,86	2,67	3,49	76,53	100,00
101-250	130,50	75,87	40,07	23,30	1,43	0,83	172,00	100,00
251-500	273,80	76,78	78,80	22,10	4,00	1,12	356,60	100,00
501+	323,00	49,57	97,00	14,89	231,60	35,54	651,60	100,00
Ortalama	132,00	69,64	39,30	20,73	18,26	9,63	189,56	100,00

3.1.3. İşletmelerde Üretim Deseni

İşletmelerde ürünlere göre ekiliş alanları ve oranları çizelge 3'te verilmiştir. Buna göre en yüksek ekim oranına buğday (% 44,88) sahiptir. Buğdayı sırasıyla II. ürün mısır (% 25,63), Pamuk (% 19,11), I. ürün mısır (% 4,42), II. Ürün soya (% 4), I. Ürün soya (% 1,60) ve karpuz (% 0,36) takip etmektedir. Buğday, pamuk ve II. Ürün mısırın ekim alanı mutlak olarak artmasına karşılık oransal olarak değişiklik göstermektedir.

Çizelge 3. Ürünler Göre Ekiş Alanları ve Oranları

İşleme Grupları (da)	Buğday		Pamuk		II. Ürün Mısır		II. Ürün Soya		I. Ürün Mısır		I. Ürün Soya		Karpuz		Toplam	
	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%	Alan (da)	%
0-50	30,33	44,12	9,75	14,18	27,50	40,00	1,17	1,70	-	-	-	-	-	-	68,75	100,00
51-100	54,07	41,72	18,40	14,20	45,07	34,77	8,00	6,17	1,40	1,08	2,67	2,06	-	-	129,61	100,00
101-250	132,54	53,02	26,04	10,42	58,68	23,47	19,29	7,72	3,81	1,52	9,32	3,73	0,29	0,12	249,97	100,00
251-500	211,20	45,31	133,40	28,62	101,50	21,78	8,00	1,17	6,00	1,29	-	-	6,00	1,29	466,10	100,00
501+	293,00	33,08	229,60	25,93	234,00	26,42	-	-	129,00	14,53	-	-	-	-	885,60	100,00
Ortalama	120,90	44,88	51,49	19,11	69,06	25,63	10,77	4,00	11,90	4,42	4,30	1,60	0,97	0,36	269,39	100,00

3.1.4. İşletmelerde Aile Nüfus Yapısı

İşletmelerde aile nüfus yapısı çizelge 4'te verilmiştir. İşletme genişlik gruplarına göre, işletme başına düşen aile nüfus sayısı 4,92 ile 8,60 kişi arasında değişmekte olup, bütün işletmeler ortalamasında 5,87 kişiden oluşmaktadır. İşletme genişlik gruplarına göre, erkek nüfusunun payı % 46,15 ile % 54,24 arasında değişirken, kadın nüfusunun payı % 45,76 ile % 53,85 arasında değişmektedir. Bütün işletmeler ortalamasında aile nüfusunun % 50,61'ini erkek nüfus, % 49,39'unu kadın nüfusu oluşturmaktadır.

Çizelge 4. İşletmelerde Aile Nüfus Yapısı

İşletme Grupları (da)	Erkek		Kadın		Toplam	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
0-50	2,67	54,24	2,25	45,76	4,92	100,00
51-100	2,40	47,37	2,67	52,63	5,07	100,00
101-250	3,18	52,98	2,82	47,02	6,00	100,00
251-500	3,00	46,15	3,50	53,85	6,50	100,00
501+	4,20	48,84	4,40	51,16	8,60	100,00
Ortalama	2,97	50,61	2,90	49,39	5,87	100,00

3.1.5. İşletmelerde Nüfusun Eğitim Durumu

Aile nüfusu içinde 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun eğitim durumu işletme genişlik gruplarına göre çizelge 5'te verilmiştir. Buna göre tüm işletmeler ortalamasında nüfusun % 9,81'ini okur-yazar olmayan, % 59,42'sini okur-yazar ve ilkökul, % 9,62'sini ortaokul, % 18,46'sını lise ve % 2,69'unu yüksekokulda okuyor veya mezun durumundadır.

Çizelge 5. İşletmelerde Nüfusun Eğitim Durumu

İşletme Grupları (da)	1		2		3		4		5		Toplam	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
0-50	0,50	10,89	3,17	69,06	0,17	3,70	0,67	14,60	0,08	1,75	4,59	100,00
51-100	0,27	5,95	2,80	61,67	0,27	5,95	0,93	20,48	0,27	5,95	4,54	100,00
101-250	0,71	12,93	2,86	52,09	0,64	11,66	1,14	20,77	0,14	2,55	5,49	100,00
251-500	0,50	9,26	3,30	61,11	1,00	18,52	0,60	11,11	-	-	5,40	100,00
501+	0,20	3,03	4,60	69,70	0,20	3,03	1,40	21,21	0,20	3,03	6,60	100,00
Ortalama	0,51	9,81	3,09	59,42	0,50	9,62	0,96	18,46	0,14	2,69	5,20	100,00

Not: 1: Okuryazar olmayan, 2: Okuryazar ve ilkökul, 3: Ortaokul, 4: Lise, 5: Yüksekokul

3.2. İşletmelerde Mekanizasyon Masrafları

Mekanizasyon masrafları sabit ve değişken masraflar olarak iki bölümde incelenebilir. Sabit mekanizasyon masrafları, işletmenin üretim

miktarına bağılı olmayan ve makine kullanılmasın veya kullanılmamasın aynen devam eden masraflar olup, şu kısımlardan ibarettir: Amortisman, faiz, vergi, sigorta ve koruma.

Değişen mekanizasyon masrafları, üretim miktarı ve makinenin kullanma zamanı ile değişen masraflar olup, şu kısımlardan oluşmaktadır: Tamir-bakım, yakıt, yağ ve sürücü (Sabancı ve Özgüven, 1988).

3.2.1. İşletmelerde Sabit Mekanizasyon Masrafları

3.2.1.1. Amortisman

Tarım alet ve makinelerinin kullanma veya eskime sonucu değer kaybıdır. Amortisman masrafı, incelemenin yapıldığı yıldaki makine değerinin, makinenin kalan ekonomik ömrüne bölünmesi suretiyle hesaplanmıştır. Eşitlikte kullanılan ekonomik ömür, makinenin işletmede daha ekonomik olarak kullanılabilceği süredir.

3.2.1.2. Faiz

Faiz, makine için yapılan yatırım üzerinden yıllık olarak hesaplanır ve yapılan yatırımın borçlanma yolu ile sağlandığı kabul edilir. Faiz masrafı makine değeri ile reel faiz oranının çarpımı sonucu bulunmuştur . Reel faiz oranı aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanabilmektedir (Boehlje ve Eidman, 1984; Bartholomev,1981; Sabancı ve Işık,1987).

$$(1+i) = (1+r) / (1+f) \quad i = \text{Reel faiz oranı}$$

r = Nominal faiz oranı

f = Enflasyon oranı

r = % 71 (Tarım makineleri için kredi faiz oranı) ve f = % 62,9 (Toptan eşya fiyat endeksi) olarak dikkate alınarak i = % 5 olarak saptanmıştır.

3.2.1.3. Vergi ve Sigorta

Bu masraflar, Türkiye koşullarında sabit masraflar içinde çok düşük bir paya sahip bulunduğundan ihmal edilebilmektedir (Sabancı ve Ark.,1993).

3.2.1.4. Koruma

Makinelerin kapalı yerde korunması ile ömürlerinin % 10 oranında artacağı dikkate alınarak saptanabilir. Bu yaklaşımla koruma masrafı alet makine değerinin her yıl için % 1'i kadar bir değere sahiptir (Sabancı ve Ark.,1993).

İşletme başına düşen ortalama sabit mekanizasyon masrafları çizelge 6'da verilmiştir. Buna göre işletme genişlik gruplarında, işletme başına düşen ortalama sabit mekanizasyon masrafları 519.830.000 TL ile 1.566.360.000 TL arasında değişmekte olup, ortalama 944.720.000 TL'dir. İşletme genişlik grupları büyüdükçe işleme başına düşen ortalama sabit mekanizasyon masrafları artmaktadır.

Bütün işletmeler ortalamasına göre toplam sabit mekanizasyon masrafları içinde en büyük payı amortisman (% 70,66) almaktadır. Amortismanı sırasıyla faiz (% 24,42) ve koruma (% 4,92) masrafları takip etmektedir.

İşletmelerde saat başına düşen sabit mekanizasyon masrafları çizelge 7'de incelenmiştir. Çizelgeye göre saat başına ortalama sabit mekanizasyon masrafları 1.741.990 TL ile 2.997.070 TL arasında değişmekte olup, ortalama 2.263.390 TL'dir. Bütün işletmeler ortalamasında saat başına amortisman masrafı 1.599.390 TL, faiz masrafı 552.670 TL ve koruma masrafı 111.330 TL'dir.

Çizelge 6. İşletmelerde Sabit Mekanizasyon Masrafları (Milyon TL)

İşletme Grupları (da)	Amortisman		Faiz		Koruma		Toplam	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
0-50	403,75	77,67	96,74	18,61	19,34	3,72	519,83	100,00
51-100	608,27	71,69	200,13	23,59	40,03	4,72	848,43	100,00
101-250	723,82	70,17	256,47	24,86	51,29	4,97	1031,58	100,00
251-500	723,80	69,26	265,72	25,43	55,46	5,31	1044,98	100,00
501+	1051,20	67,11	429,30	27,41	85,86	5,48	1566,36	100,00
Ortalama	667,57	70,66	230,68	24,42	46,47	4,92	944,72	100,00

Çizelge 7. İşletmelerde Saat Başına Sabit Mekanizasyon Masrafları (1000 TL)

İşletme Grupları (da)	Amortisman		Faiz		Koruma		Toplam	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
0-50	1568,51	77,67	375,82	18,61	75,13	3,72	2019,46	100,00
51-100	2148,72	71,69	706,95	23,59	141,40	4,72	2997,07	100,00
101-250	1788,09	70,17	633,57	24,86	126,70	4,97	2548,36	100,00
251-500	1281,79	69,26	470,57	25,43	98,21	5,31	1850,57	100,00
501+	1169,07	67,11	477,43	27,41	95,49	5,48	1741,99	100,00
Ortalama	1599,39	70,66	552,67	24,42	111,33	4,92	2263,39	100,00

3.2.2. İşletmelerde Değişen Mekanizasyon Masrafları

3.2.2.1. Tamir Bakım Masrafları

Tamir bakım, makineyi çalışmaya hazır durumda bulundurmak için alınan tedbirlerdir. Bu giderler yıllık kullanma süresi, yapılan işin cinsi, toprak çeşidi makinenin kullanma şekli ve sürücünün yeteneklerine bağlıdır (Sabancı ve Ark.,1993).Hesaplama üreticilerin verdikleri değerler dikkate alınmıştır.

3.2.2.2. Yakıt ve Yağ Masrafları

Yakıt ve yağ masrafları traktörün yakıt tüketimine göre hesaplanır. Yakıt ve yağ masraflarını hesaplamada üreticilerin bildirdikleri tüketim miktarları esas alınmıştır.

3.2.2.3. Sürücü Masrafları

Traktör sürücüsü için ödenen ücretlerdir. Yıllık olarak bölge koşullarına göre uygulamada olan bir değer olarak alınır. Sürücü ücreti olarak araştırma yöresinde 2.700.000 TL / gün dikkate alınmıştır. Günlük çalışma süresi de ortalama 10 saat olarak kabul edilmiştir.

İşletme birimine düşen değişen mekanizasyon masrafları çizelge 8'de verilmiştir. Buna göre işletme birimine düşen değişen mekanizasyon masrafları 354.760.000 TL ile 1.596.780.000 TL arasında değişmekte olup, ortalama 640.310.000 TL'dir. Bütün işletmeler ortalamasına göre toplam değişen mekanizasyon masrafları içinde en büyük payı yakıt masrafları (%54,28) almaktadır. Yakıt masraflarını sırasıyla tamir bakım (% 23,18), sürücü (% 17,60) ve yağ (% 4,94) masrafları takip etmektedir.

İşletmelerde saat başına değişen mekanizasyon masrafları çizelge 9'da verilmiştir. Çizelgeye göre bütün işletmeler ortalamasında saat başına yakıt

L)

masrafı 832.720 TL, yağ masrafı 75.730 TL, tamir bakım masrafı 355.610 TL ve sürücü masrafı 270.000 TL'dir. Bütün işletmeler ortalamasına göre saat başına düşen toplam değişen mekanizasyon masrafları 1.534.060 TL'dir.

Çizelge 8. İşletmelerde Değişen Mekanizasyon Masrafları (Milyon TL)

İşletme Grupları (da)	Yakıt		Yağ		Tamir Bakım		Sürücü		Toplam	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
0-50	168,33	45,98	16,58	4,53	111,67	30,51	69,50	18,98	366,08	100,00
51-100	187,33	52,80	16,33	4,60	74,67	21,05	76,43	21,54	354,76	100,00
101-250	317,50	50,30	32,43	5,14	171,96	27,24	109,30	17,32	631,19	100,00
251-500	601,00	64,34	39,10	4,19	141,50	15,15	152,46	16,32	934,06	100,00
501+	920,00	57,62	94,00	5,89	340,00	21,29	242,78	15,20	1596,78	100,00
Ortalama	347,57	54,28	31,61	4,94	148,43	23,18	112,70	17,60	640,31	100,00

Çizelge 9. İşletmelerde Saat Başına Değişen Mekanizasyon Masrafları (1000 TL)

İşletme Grupları (da)	Yakıt		Yağ		Tamir Bakım		Sürücü		Toplam	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
0-50	653,94	45,98	64,41	4,53	433,82	30,51	270,00	18,98	1422,17	100,00
51-100	661,73	52,80	57,68	4,60	263,77	21,05	270,00	21,54	1253,18	100,00
101-250	784,34	50,30	80,11	5,14	424,80	27,24	270,00	17,32	1559,25	100,00
251-500	1064,32	64,34	69,24	4,19	250,58	15,15	270,00	16,32	1654,14	100,00
501+	1023,15	57,62	104,54	5,89	378,12	21,29	270,00	15,20	1775,81	100,00
Ortalama	832,72	54,28	75,73	4,94	355,61	23,18	270,00	17,60	1534,06	100,00

3.2.3. İşletmelerde Toplam Mekanizasyon Masrafları

İşletme birimine düşen toplam mekanizasyon masrafları çizelge 10'da verilmiştir. Buna göre işletme birimine düşen toplam mekanizasyon masrafları 885.910.000 TL ile 3.163.140.000 TL arasında değişmekte olup, ortalama 1.585.030.000 TL'dir. İşletme genişlik grupları büyüdükçe işletme başına ortalama toplam mekanizasyon masrafları artmaktadır. Bütün işletmeler ortalamasında toplam mekanizasyon masrafları içinde sabit mekanizasyon masraflarının payı % 59,60, değişen mekanizasyon masraflarının payı % 40,40'dır.

Saat başına toplam mekanizasyon masrafları çizelge 11’de verilmiştir. İşletme genişliklerine göre saat başına düşen ortalama sabit mekanizasyon masrafları 2.263.400 TL, değişen mekanizasyon masrafları 1.534.080 TL ve toplam mekanizasyon masrafları 3.797.480 TL’dir.

Çizelge 10. İşletmelerde Toplam Mekanizasyon Masrafları (Milyon TL)

İşletme Grupları (da)	Sabit Masraflar		Değişen Masraflar		Toplam Masraflar	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%
0-50	519,83	58,68	366,08	41,32	885,91	100,00
51-100	848,43	70,52	354,76	29,48	1203,19	100,00
101-250	1031,58	62,04	631,19	37,96	1662,77	100,00
251-500	1044,98	52,80	934,06	47,20	1979,04	100,00
501+	1566,36	49,52	1596,78	50,48	3163,14	100,00
Ortalama	944,72	59,60	640,31	40,40	1585,03	100,00

Çizelge 11. İşletmelerde Saat Başına Toplam Mekanizasyon Masrafları (1000 TL)

İşletme Grupları (da)	Sabit Masraflar		Değişen Masraflar		Toplam Masraflar	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%
0-50	2019,46	58,68	1422,17	41,32	3441,63	100,00
51-100	2997,03	70,52	1253,17	29,48	4250,20	100,00
101-250	2548,37	62,04	1559,26	37,96	4107,63	100,00
251-500	1850,57	52,80	1654,14	47,20	3504,71	100,00
501+	1741,99	49,52	1775,82	50,48	3517,81	100,00
Ortalama	2263,40	59,60	1534,08	40,40	3797,48	100,00

3.2.4. İşletmelerde Dekara Mekanizasyon Masrafları

İşletme genişlik gruplarında dekara düşen toplam mekanizasyon masrafları 4.850.000 TL ile 22.100.000 TL arasında değişmekte olup, bütün işletmeler ortalamasında 8.360.000 TL ‘dir. İşletme genişlik grupları büyüdükçe dekara düşen toplam mekanizasyon masrafları düşmektedir (Çizelge 12).

Çizelge 12. İşletmelerde Dekara Toplam mekanizasyon masrafları(Milyon TL)

İşletme Grupları (da)	Dekara Mekanizasyon Masrafları
0-50	22,10
51-100	15,70
101-250	9,67
251-500	5,55
501+	4,85
Ortalama	8,36

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

İncelenen işletmelerde ortalama arazi genişliği 189,56 da'dır. Bunun % 69,64'ünü mülk arazi, % 20,73'ünü kiraya tutulan arazi, % 9,63'ünü ortakçılıkla işlenen arazi oluşturmaktadır. İşletme arazilerinin % 77,99'unda sulu tarım yapılırken, % 22,01'inde kuru tarım yapılmaktadır. Buğdayın toplam ekim alanı içindeki payı % 44,88, pamuğun payı % 19,11, II. ürün mısırın payı % 25,63, II. ürün soyanın payı % 4, I. ürün mısırın payı % 4,42, I. ürün soyanın payı % 1,60 ve karpuzun payı % 0,36'dır.

İncelenen işletmelerde işletme birimine düşen toplam mekanizasyon masrafı 1.585.030.000 TL, saat başına düşen toplam mekanizasyon masrafı ise 3.797.480 TL olarak saptanmıştır. Bunun % 59,60'ını sabit mekanizasyon masrafları, % 40,40'ını değişen mekanizasyon masrafları oluşturmaktadır. Dekara ortalama toplam mekanizasyon masrafı 8.360.000 TL olarak belirlenmiştir.

Toplam mekanizasyon masrafları içinde özellikle sabit mekanizasyon masraflarının payı fazladır. Sabit mekanizasyon masraflarının payı traktörlerin yıllık çalışma süreleri arttırılarak, azaltılabilir. Bu nedenle büyük makineler için kiraya verme önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Altınbıçak, M. A.**, 1992. Manisa İli Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinde Mekanizasyonun Sosyo-ekonomik Sonuçlarının Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. A. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Arıkan, R., Demirci, R.**, 1982, Orta Anadolu Tarım İşletmelerinde Makinalaşma ve Sonuçları. Türk Kooperatifçilik Kurumu Dergisi, Sayı: 55, Ankara, S. 6-22.
- Bartholomew, R. B.**, 1981. Farm Machinery Costing Under Inflation. Transactions of the ASAE, 24(4): 843-845, St. Joseph, MI, USA.
- Boehlje, M.D., Eidman, V.R.**, 1984. Farm Management. John Wiley and Sons, Inc., ISBN 0471-04688-4, USA.
- Çetin, B., Rehber, E.**, 1987. Tekirdağ İli Merkez İlçesi Tarım İşletmeleri Mekanizasyon Düzeyi ve Bir Traktör İçin Optimal İşletme Büyüklüğünün Saptanması Üzerine Bir Araştırma. U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:6, No:7-020-182, Bursa, S. 141-148.
- Dinçer, H.**, 1976. Tarım işletmelerinde Makine Kullanma Masrafları. TZDK Mesleki Yayınları, Ankara.
- Erkuş, A.**, 1976. Ankara İli Makineli Tarım İşletmelerinde Traktör Tamir Bakım Masrafları Üzerine Bir Araştırma. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, Cilt:3, Fasikül: 3, Ankara, S. 587-597.

- Sabancı, A., Işık, A.,** 1987. Tarımsal Mekanizasyonda Makine Giderleri Tahmini. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, Adana, S. 49-63.
- Sabancı, A., Özgüven, F.,** 1988. Tarımsal Mekanizasyon İşletmeciliği. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:67, Adana.
- Sabancı, A., Işık, A., Akıncı, İ.,** 1993. GAP Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Gereksinimleri Etüdü Projesi. II. Seminer Programı. T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Yalçın, Ö. F.,** 1990. Ankara İlinde Traktör Mülkiyeti ve Rasyonel Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 1179, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 650, Ankara.
- Yılmaz, İ.,** 1997. Tarım işletmelerinde Sabit Sermaye Faiz Masrafının Hesaplanması. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, Adana, S. 187-194.

İZMİR MENEMEN İLÇESİNDE KATILIMCI KIRSAL DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMININ KURUMSALLAŞTIRILMASI VE ÖLÇEĞİNİN BÜYÜLTÜLMESİ

Prof. Dr. Tayfun Özkaya¹ Dr. Buket Karaturhan¹ Dr. Murat Boyacı¹

ÖZET

Bu makalede Katılımcı Kırsal Değerlendirme (KKD) yaklaşımının İzmir İli Menemen İlçesinde Menemen Tarım İlçe Müdürlüğü, Menemen Ziraat Odası, Sol Sahil Sulama Birliği gibi ilgili kurumlarla çalışarak kurumsallaştırılması, ölçeğinin büyütülmesi amacıyla yürütülen bir projenin sonuçları özetlenmektedir. Kurumlarla işbirliği içinde altı köyde, beş erkek ve dört kadın grubunda haftada bir oturumlar yapılmıştır. Kurumsal sorunlar nedeniyle kurumsallaşma gerçekleşmemiş, ancak ölçek büyütmede etkili olunabilmiştir.

Üreticiler yeni üretim teknikleri, yeni girdiler ve çeşitler gibi birçok yeniliği kabul etmişlerdir. Gediz Nehri kirliliği ile savaşmak üzere bütün ilçe çapında bir eylem başlatılabildi. Bir köydeki kadın grubunun eylemleri bütün köy hayvancılığını harekete geçirecek bir durum kazanabilmiştir. KKD'nin bütüncül (holistik) yaklaşımı gereği kadın gruplarında bitkisel ve hayvansal üretim sorunları yanında; sağlık sorunları, doğum kontrol sorunları, insan hakları sorunları oturumların en önemli konuları olabilmiş ve çoğunda gelişmeler sağlanabilmiştir. Harmandalı Köyünde; köy ve İzmir Büyükşehir için çok önemli bir konu olan çöp deponi alanının yarattığı sorunlara karşı eylem haline geçilebilmiştir. Bu konular tarım konularının çözümünde de yardımcı olmuştur.

---

¹ Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi Bornova İzmir
ozkaya@ziraat.ege.edu.tr   buket@ziraat.ege.edu.tr   mboyacı@ziraat.ege.edu.tr

**THE SCALING-UP AND INSTITUTIONALIZATION OF PARTICIPATORY
RURAL APPRAISAL (PRA) APPROACH IN MENEMEN COUNTY OF IZMIR
PROVINCE -TURKEY**

ABSTRACT

At the end of the 1998 a project was prepared to scaling-up and institutionalisation of PRA approach in a county (Menemen) of Izmir province.

The institutionalisation would take place in all institutions related with agriculture. County Extension Service, The Chamber of Farmers and two Irrigation Associations are the project partners.

The project covered six villages and nine (4 woman and 5 man) farmer groups. The study has been conducted as weekly sessions. The County Extension Service, Chamber of Farmers and Irrigation Associations as institutions could not internalise the philosophy, methods and technics of PRA. So a real institutionalisation in the project could not realised.

Scaling-up the approach were rather successful. Out of the village group sessions done, some of the results of the actions decided by farmer are as follows: The farmers accepted many innovations, such as farming practices, new inputs or varieties, etc. Some collective actions had been performed, such as planting eucalyptus trees, collecting soil samples to analyse, etc. The Gediz River pollution problem again became the most important part of the Menemen County agenda by the attempts of a project village leader, villagers and our team. The women group in a village brought the İzmir waste disposal area problem to village agenda and urged Mayor to more energetically interested with the problem. The women established a council by their representatives for that problem. In Harmandalı village the men group could not succeed because of facilitator problems. But the women group was very effective in milk production. The women group and their actions became a driving force in milk production for the whole village to solve the waste problem. In the women groups; health problems, birth control problems, human relations problems, women rights were the most important topics of the sessions and in many of them they made progress.

1. GİRİŞ

Çin’li filozof Lao Tzu binlerce yıl önceden katılımcı yaklaşımların üstünlüğünü şu dizelerle çok güzel açıklamaktadır: “Halka Gidin / Onlarla Konuşun / Onlarla yaşayın ve onları sevin / Bildikleri ile işe başlayın / Elleriindeki olanaklarla işleri geliştirin / ve en iyi önderlerle / İş yapıldığında / Görev tamamlandığında / Halk diyecektir ki:/ ‘Biz bunu kendimiz yaptık’”. Sosyolog Kurt Lewin ise eylem araştırmalarının (action research) temel düşüncesini şöyle açıklıyor: “Eğer gerçeği tam olarak öğrenmek istiyorsanız, bunu yalnızca gerçeği değiştirmeye çalışarak yapabilirsiniz”

Bu makalede Katılımcı Kırsal Değerlendirme (KKD)¹ yaklaşımının ölçeğinin büyütülmesi ve kurumsallaştırılması amacıyla İzmir İli Menemen İlçesinde yürütülen bir araştırma-uygulamanın sonuçları sunulmuştur.

Dünya’da tarım üreticilerine yeni ve etkili olduğuna inanılan; araştırma enstitülerinde, üniversitelerde daha çok da gelişmiş ülkelerin şirketlerinde geliştirilmiş “teknoloji paketleri” sunulmuş, bunların kabul edilmemesi veya yavaş bir hızla kabul edilmesi durumunda köylüler “tutucu oldukları, yeniliklere direndikleri” şeklinde yargılarla damgalanmışlardır. “yeşil devrim” denilen ve genellikle geliştirilmiş tohumlar, kimyasal gübreler ve kimyasal ilaçların kullanılmasını içeren yaklaşıma büyük ümitler bağlanmış, ancak sonuçlar beklenildiği gibi olmamıştır. Yeniliklerin kabul edildiği, genellikle sulanan alanlarda ise üreticilerin girdi ve ürünlerin pazarlanmasında dışa bağımlılıkları artmış, verimlilikler yükselse bile çoğu zaman gelirler aynı hızla yükselmemiş ve büyük çevresel problemler ortaya çıkmıştır. “Teknoloji transferi” yaklaşımı üreticileri daha fazla edilgen hale sokmuş, özgüvenlerini yok etmiştir. Endüstriyel tarım Dünya’da kriz halindedir. 1987’lerden bu yana Vietnam’da çeltik verimi artmış, ancak gübre, tarım ilaçları ve tohum için yapılan harcamalardaki hızlı artış nedeniyle çiftçi gelirleri düşmüştür. (Chossudovsky, 1999, s.195) ABD’de bile; satılan gıdalara ödenen paranın ancak %21’i çiftçilere gitmekte, gerisi aracılarda ele geçirilmektedir. Bu %21’in de önemli bir kısmı girdilere gitmekte, geriye çiftçiye çok az birşey kalmaktadır. Çevre kirliliği korkunç boyutlardadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) bir sorveyi Hindistan’da satılan sebzelerin %50’sinin tarımsal ilaçlarla kirletilmiş olduğunu ortaya

---

1 “Katılımcı Kırsal Değerlendirme” (KKD) (Participatory Rural Appraisal, PRA) yaklaşımı; yerel toplumlara, kendi hayat ve koşullarının bilgisini paylaşma, bilgi üretme, analiz etme, planlama ve eyleme geçme gücünü kazandıran bir yaklaşımdır. KKD ile ilgili temel bilgiler Chambers,1992; Chambers,1993; Institute Of Development Studies (IDS), 1996; IDS, 1997; IDS, 1998; Özkaya, Karaturhan ve Boyacı, 1998 ve Özkaya, 2000’de bulunabilir.

koymuştur. Dünya gen kaynakları hızla yok olmaktadır. Çin'de 1949'da kullanılan 10000 buğday çeşidi, 1980'lerde 1000'e düşmüştür. (Norberg-Hodge ve ark., 2001, s. xv, xvii, 20) Bütün bu sorunlar ve tepeden inme dayatılan endüstriyel tarım yaklaşımına karşı Dünya'da gelişen "ekolojik tarım" veya "düşük dış girdi ve sürdürülebilir tarım" seçenekleri daha katılımcı yaklaşımlar için uygun bir ortam yaratmıştır.

1990'ların başında gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaya başlayan "Katılımcı Kırsal Değerlendirme" (KKD) yaklaşımı değişik ülkelerde geniş uygulama alanları bulmuş, Hindistan, Nepal, Avustralya, Bengaldeş, Kenya, Zambiya gibi birçok ülkede yeni yaklaşımla başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu uygulamalar aynı zamanda araştırma, yayım, kırsal kalkınma, doğal kaynakların korunması, politika analizleri çalışma ağı yaratılması gibi değişik alanlarda olmuştur. Çoğunlukla grup çalışması şeklinde yürütülen KKD uygulamalarında üreticilerin özellikle yoksulların, kadınların koşullarına uygun yenilikler daha hızlı benimsenmiş, bu kesimler özgüven kazanmış ve güçlendirilmişlerdir. Yerel toplumun ve kuruluşlarının çok büyük rol oynadığı bu yaklaşım geleneksel tepeden inme yaklaşımları radikal bir tarzda eleştirerek yayım, kırsal kalkınma, kadın çalışmaları vb. alanlarda önemli bir değişimi başlatmıştır. Bunların çoğunda üst yöneticiler çalışmaları desteklemişlerdir. Büyük bürokrasiler içindeki küçük otonom gruplar yenilikleri başlatmış, daha sonra geri kalanlar için bir model haline gelmişlerdir. Katılımcı yöntemler sadece bilgi toplama için değil, aynı zamanda yeni diyaloglar kurmak, davranışları değiştirmek ve yerel halkı güçlendirmek, yetkilendirmek (empowerment) için kullanılmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde de katılımcı yaklaşımlar başarılı şekilde uygulanmaktadır. Avustralya'da katılımcı yaklaşımlar uygulayan 1000'den fazla yerel grup, ülkedeki çiftçilerin dörtte birini oluşturmaktadır. Bunların tarım politikası ve fonların idaresi üzerine artan bir etkisi görülmektedir. (Pretty and Chambers, 1994)

Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezinde (TUAM) katılımcı yaklaşımların tarımsal yayım, kırsal kalkınma, kadının güçlendirilmesi, kooperatifçilik alanlarında yayılması için 1998'den itibaren çalışmalar yapılmıştır. İlk çalışma bir pilot çalışma niteliğinde İzmir-Kemalpaşa ilçesi Halilbeyli köyünde yürütüldü. (Özkaya, Karaturhan, Boyacı, 1998) Altı aylık kısa sürecek bir sürede köyde bir erkek ve kadın grubunda yürütülen çalışmalar çok başarılı sonuçlar verdi.

KKD yaklaşımının başarılı sonuçları pilot uygulamalar olarak ülkemizde de elde edilmiş olmakla birlikte ülkede bu yaklaşımın

kullanımının yaygınlaştırılması ve ilçe, il gibi daha büyük boyutlarda uygulanması hayli güç bir görevdir.

Bürokraside (kamu veya özel) söylem olarak katılımcılığa hayli rağbet ediliyor gibi görünüyorsa da, gerçekten inanarak katılımın uygulanması bir yenilik olarak dirençsiz gerçekleşmemektedir.¹ Direnç hem kurumlardan hem de bireylerden gelmektedir. KKD yaklaşımının kurumsallaşması, yani tarımsal yayımla ilgili olan (tarım il ve ilçe müdürlükleri) veya tarımsal yayım etkinlikleri yürütebilecek olan (ziraat odaları, sulama birlikleri, kooperatifler vb.) kurumların bu yaklaşımı sürdürülebilir şekilde benimsemesi, çalışmalarında bu yönde bir değişikliğin oluşması ile; yaklaşımın ölçeğinin büyütülmesi, yani ilçe, il hatta bölge çaplarında, bir çok kolaylaştırıcı ile birlikte uygulanması, ülkemizde uygulamada ortaya çıkacak sorunların ve bunlarla baş edebilme yollarının saptanması amacıyla bu araştırma-uygulama yürütülmüştür.

Bu çalışma yaklaşımı gereği hem bir araştırma hem de bir uygulamadır. Yaşamda değişiklikler oluşturmaya çalışırken elde edilen bilginin kalitesi çok daha yüksek olacaktır. Hem veri toplanıp katılımcı bir biçimde analiz edilmekte, hem de katılımcı üreticilerin yaşamlarında değişiklik yaratan eylem kararları alınmakta ve üreticilerce yaşama geçirilmektedir. Bu nedenle bu çalışmaya "araştırma-uygulama" denilebilir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma-uygulamanın materyalini Ocak 1999-Temmuz 2001 arasında İzmir İli Menemen İlçesinde yapılan; kolaylaştırıcılar² için yürütülen eğitim çalışmaları; altı köy, dokuz (dördü kadın, beşi erkek) üretici grubunda elde edilen veriler ve İlçede proje etkinliği olarak düzenlenen çeşitli üretici ve yönetici toplantılarında elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bu araştırma-uygulama, eylem araştırması (action research) yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Katılımcı Kırsal

¹ (1) **Pasif katılım** diyebileceğimiz hedef gruptan anketler vb. yöntemlerle veri toplamak; (2) **danışma** denebilecek hedef gruptan fikirler, düşünceler almak; (3) **işbirliği** diyebileceğimiz hedef grup ve dışardan gelenlerin (örneğin yayımcılar) çalışmaları beraber planlayıp yürütmeleri gibi üç seçenek bir çoklarıncı katılımcılık olarak kabul edilmektedir. Ancak burada sözünü ettiğimiz; (4) **aktif katılım** dediğimiz KKD benzeri, hedef grubun planlamayı yapıp, çalışmaları yürüttüğü, dışardan gelenlerin de bu süreci **kolaylaştırdığı** yaklaşımdır. Bu nedenle çoğu çalışma hak etmedikleri halde yanlış olarak katılımcı etiketi ile tanıtılmaktadır. (Holtland, 1999, s.3)

² Kolaylaştırıcı (facilitator) katılımcı çalışmalarda yerel toplum ve uzmanların informasyonu paylaşarak öğrenmeleri ve gereken eylem kararlarını almalarına yardımcı olan kişidir. Toplantıları hegemonya kurmaktan kaçınarak "yönetir". Kolaylaştırıcılar dışardan gelen profesyoneller olabileceği gibi yerel toplumdaki da seçilebilirler.

Değerlendirme (KKD) yaklaşımı bu çalışmada gerek eylemin (yani tarımsal yayım ve kırsal kalkınma çalışmalarının), gerekse verilerin toplanıp, işlenerek bilimsel bilgiler haline getirilmesi (yani araştırma) için kullanılmıştır.

Var olan finansal olanakların ve KKD yaklaşımını bilen elemanların kısıtlı olması nedenleri ile ölçek büyütme ve kurumsallaşmanın ancak bir ilçe düzeyinde olabileceği düşünülmüştür. İzmir Tarım İl Müdürlüğü ve Tarım İlçe Müdürlükleri ile görüşerek, birlikte çalışmayı kabul eden ilçeler arasından Menemen İlçesinin seçilmesi kararlaştırılmıştır. Menemen Tarım İlçe Müdürlüğü ile görüşülerek var olan yayımcı sayısı, araç sayısı, hatta araçların yaşları vb. dikkate alınarak grup kurulacak köyler saptanılmıştır. Bu köyler zaman içinde değişebilmiştir. Kolaylaştırıcılar Tarım İlçe Müdürlüğünden teknisyen veya ev ekonomistleri, Sulama Birliğinden bir ziraat mühendisi ve işletme eğitilmiş bir personel, Ziraat Odasından bir ziraat mühendisidir. Kolaylaştırıcılara KKD konusunda kısa bir eğitim verilmiştir. KKD yaklaşımında üreticiler de kolaylaştırıcı olabilirse de çalışmada bu sağlanamamıştır. Bir köyde grup çalışması kolaylaştırıcının ilgisizliği, köy içi çelişkiler ve anlaşmazlıkların grup çalışmalarını etkilemesi sonucu yürütülememiş, başka bazı köylerde kolaylaştırıcının başka işleri nedeniyle ilgilenememesi veya tayin olması sonucu bir süre sonra durdurulmuş, buna karşılık bazı köylerde ise yeni grup çalışmaları muhtarın ilgisi veya yeniden devreye sokulan kolaylaştırıcılar sayesinde sonradan başlatılabilmektedir. Erkek gruplarının yapıldığı köyler; Süleymanlı, Belen, Musabey, Harmandalı ve Seyrek; kadın gruplarının yürütüldüğü köyler ise Harmandalı, Kesikköy, Süleymanlı ve Musabey'dir.

Grupların büyüklüğü 6-25 katılımcı arasında değişebilmiştir. Grubun oluşturulmasında köydeki çalışmalara önderlik eden muhtar ve kolaylaştırıcı birlikte çalışmışlardır. Öğrendiğini başkalarına açabilecek, köylü ile iyi iletişimi olanlar, önder ve yenilikçi çiftçilerin, grublarda yer almasına uğraşmıştır. Küçük ve orta çiftçilerin grublara yeterli sayıda girmesine özellikle gayret gösterilmiştir.

Gruplar genellikle haftada bir gün gündüz veya gece toplanmışlardır. Bazı dönemlerde (mevsim, işlerin yoğunluğu, Ramazan olması vb. nedenlerle) gece çalışmak daha uygun olmuşsa da bazı köylerde kolaylaştırıcıların işlerine ilgilerini kaybetmeleri sonucu, zorlayacak bir otorite de kurulamadığından gündüz çalışılmak zorunda kalmıştır. Bu köylerde ya toplantılar bir süre sonra kapatılmış ya da başarılar sınırlı kalmıştır. Bazı köylerde ise gerektiğinde gece çalışabilmiş, kolaylaştırıcılar işlerine kendilerini adanmışlardır. Bu köylerde başarı yüksek olmuştur.

Bina içerinde yapılan toplantılarda, KKD yaklaşımına uygun olarak gündem üreticilerce belirlenmiş, görsel paylařıma¹, diyaloga, problem üzölmeye dayalı oturumlar yapılmıştır. Toplantılarda elde edilen veriler hem niceliksel (kantitatif) hem niteliksel (kalitatif) olabilmektedir. Örneğin köyde toprak tahlili yaptırınların oranı veya bir yıl içinde mastitis geçiren inek oranı gibi veriler nicelikselidir. Toplantılarda elde edilen verilerin önemli bir çoğunluğu ise nitelikselidir. Örneğin tarımsal üretimi çok olumsuz etkileyen evre sorunları konusundaki duyarlılık, bunlara karşı birlikte mücadele etmeye eğilim duyma veya kadının süt üretiminde aktif rol oynaması konusundaki değerler böyledir. Toplantılarda katılımcılarca sunulan ve olabildiğince görsel paylaşımla, görsel paylaşımın olmadığı durumlarda sözel diyalogla paylaşılan bu kalitatif ve kantitatif veriler toplantı süreci içinde katılımcılarca (kolaylaştırıcı dahil) karşılaştırılmış, düzeltilmiş, toplanmış, tartışılmış ve bilgi düzeyine yükseltilmiştir.

Her grup toplantısının sonunda katılımcılar ele aldıkları konuda ne gibi eylem çalışmaları yapabileceklerini planlamışlardır. Bu eylemler "solarizasyon yöntemi ile toprak dezenfeksiyonunun isteyen katılımcılarca uygulanması" gibi bireysel veya "kadınlar günü kutlamalarını grubca organize etmek" gibi kollektif de olabilmektedir. Eylem araştırması anlayışına uygun olarak kaliteli bilgiye bu eylem aşamalarında ve bu kararların sonuçlarının ilerideki toplantılarda değerlendirilmesi sırasında ulaşılmaktadır. Klasik ve ankete dayalı çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada üç yıl boyunca yoğun bir şekilde kolaylaştırıcılarla, üreticilerle, yöneticilerle temas edilmiş, birlikte çalışılmış, davranışları gözlenmiş ve konuşma yapılmıştır. Bu nedenle varılan sonuçlarda bütün bunların ağırlığı bulunmaktadır.

3. KATILIMCI YAKLAşIMLARIN KURUMSALLAşTIRILMASI

Katılımcı yaklaşımların kurumsallaştırılmasında üç konu önem kazanmaktadır. Başarılı bir kurumsallaşma için yayım kuruluşları vb. **kurumlarda çalışanlarının hem katılımcı yaklaşımlar ve yöntemleri** öğrenmeleri, hem kurum içinde etkileşimli bir öğrenme ortamının oluşması,

¹ Tarım haritası, matriks, venn diyagramı gibi görsel materyalin bütün katılımcılarca birlikte oluşturulması ve her katılanın yapılanları görerek , bunları algılaması, kısaca paylaşması, katkıda bulunması, görsel paylaşım (visuel sharing) olarak nitelenmektedir. Ancak alışmamızda her kolaylaştırıcı uygun görsel materyal hazırlanmasına katkıda bulunamamıştır. Kolaylaştırıcıların bu beceriye istenilen düzeyde ulaşmaları için daha kaliteli ve çoğunluğu köyde gerçekleşen, iş içinde eğitime ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

hem de kurum içindeki katılımcı yaklaşımların kurumsal destek bulması (yöneticilerin desteklemesi) gerekmektedir.

3.1. Kolaylaştırıcılarla İlgili Genel Problemler

Kolaylaştırıcıların ikili bir yapısı olduğu izlenmiştir. Kolaylaştırıcıların önemli bir kesimi bir kısım üreticinin bilgi açısından kendisini aştığını düşünmekte, bir kısmını ise kendisinden geri görmekte, bilgi ve yeniliklere açık olmadığını düşünmektedir. Yayımcıların zaman içinde meslek içi eğitimlerin az yapılması veya yapılanların etkili olmaması; kitap, broşür vb. yayınların ellerine geçmemesi, bunlardan daha önemli olarak da belirtildiği gibi başarılı olan veya olmayan arasında hiç bir ayırım yapılmamış olması, daha bilgili olmanın hiç bir yarar getirmemekte olması yayımcıların önemli bir kısmının bilgi ve beceri açısından geri kalmalarına yol açmaktadır. Yayımcıların bir kısmı yeni bir şey öğrenmek için yayın aramak, başkalarına ziyaret yapmak gibi çabalar göstermemektedir. Halbuki geçim mücadelesi içindeki üreticiler genellikle bilgi nerede ise gidip bulmakta, girdi satıcıları da bunları ziyaret ederek bilgi aktarmaktadırlar. Hatta bazı üreticiler yurtdışına tarım fuarlarına giderek ziyaretler yapmakta, üretim uygulamalarını yerinde görmektedirler. Sonuçta yayımcıların bir kısmı üreticilerden kendilerini geri hissetmekte, artık bunlarla temas etmek istememekte, üreticilerden korkmaktadırlar.

3.2. Kurumsallaşmaya İlişkin Sonuçlar

Proje koordinatörleri KKD çalışmalarını destekleyecek bir ortamda çalışmamışlardır. Koşulların çoğu aleyhdedir. Bu akıntıya karşı yüzmeye benzemiştir. Tarım İlçe Müdürlüğü, Ziraat Odası ve Sulama Birlikleri KKD yaklaşımını kurumsallaştıramamışlar, kurum içinde bazı bireyleri hariç, kurum olarak yaklaşımın felsefesini, yöntem ve tekniklerini içselleştirememişlerdir. Onbir kolaylaştırıcıdan sadece dördü yaklaşımı içselleştirebilmiştir. Bu kolaylaştırıcıların proje öncesi bireysel tutum ve davranışları yaklaşıma yakınlık duymalarına neden olmuştur. Bazıları çok başarılı olmuşlarsa da hepsi de görsel paylaşımda ve bunun için uygun görsel araçlar, matrisler vb. hazırlamada güçlük çekmişlerdir. Görsel paylaşım yeterince kaliteli olamamıştır. Ancak KKD için hayati önemde olan diyalogu kurdukları söylenebilir. Birisi Sulama Birliğinden, birisi de Tarım İlçe Müdürlüğünden iki tarla uzmanı ise diğer işlerinin çokluğu nedeniyle işi sürdürememiş, hatta birisi hazırlık yapmadan geldiği bir-iki oturumdan sonra KKD uygulamasını bırakmıştır. Beş kolaylaştırıcı etkili çalışmalar yap(a)mamıştır. Birisi çok çabalamış fakat yeterince başarılı

olamamıştır. Birinin çok ağır olmak üzere, dördünün motivasyon problemleri vardır.

Kurumsallaştırmadaki problemlerin temelinde bu kurumlarda üst yöneticilerin yaklaşımı desteklememeleri ve kurum içinde bir öğrenme ortamının olmaması yatmaktadır. Yayımçıların çoğunun özgüvenleri yetersizdir. Yöneticiler ve yayımçıların üç yıl boyunca bu yargıyı destekleyecek birçok eylem ve söylemleri olmuştur. Yukardan aşağı katılımcı olmayan bir yönetim kültürünün olduğu yayım sisteminden, üreticilerle katılımı öngören bir yaklaşımı benimsemesi ve uygulaması beklenemezdi. Ancak şüphesiz bütün kurumlar değişir. Bu değişimin başlayabilmesi için üst yöneticilerin bu yönde bir değişime destek olması gerekirdi. Bu da gerçekleştirilememiştir. Üreticilerden veri almak, bazı konularda fikrini sormak çoğu yönetici ve yayımçı için katılımcılık sanılabilmektedir. Yayımçılardan belli bir başarı beklenmemesi, çalışmayı engelleyecek hemen hemen hiç bir mekanizmanın olmaması veya işletilmemesi, çalışanların da ödüllendirilmemesi sonuçta çoğu yayımçının üreticilere sorumluluk hissetmemelerine yol açmaktadır. Bunun sonucu teknik yetersizlik ve özgüven yokluğu ve üreticiden kaçmadır. Sonunda yayımçıların çoğu bürosuna kapanmakta, idari görevlerin (prim ödeme vb.) çokluğu da kapanmaya katkıda bulunmaktadır. Bu koşullar altında hiç olmaz ise bazı Tarım il ve İlçe Müdürlüklerinin KKD ve benzeri katılımcı yaklaşımları uygulamaları için bunun felsefesine çok inanmış, gerekli öğrenen kurum ortamını kurabilen, KKD yöntemlerini çalışanlara öğretebilecek eğitim olanaklarını sağlayabilen yöneticilerin olması gereklidir. Ancak bu tür yöneticilerin bulunduğu müdürlüklerde büyük zorluklarla yaklaşımın kurumsallaşması şansı görülebilir. Çünkü yılların alışkanlığı içinde bu tür bir değişime direnecek olanların sayısı hayli fazla olacaktır. KKD yaklaşımının Tarım İl ve Tarım İlçe Müdürlüklerinde hiç bir reform yapmadan tümünde uygulanması durumunda ise inanmış görünen yöneticiler ve çalışanlar elinde yaklaşımın hızla yozlaşacağı ve kötü kullanılacağı büyük bir olasılıktır.

Ziraat Odalarının eleman azlığı; yaklaşımı kullanmalarını kısıtlamaktadır. Projede yakın ilişkiler içinde bulunan bir tarım ekonomistinın çalıştığı Menemen Ziraat Odasının yaklaşımı uygulayabildiği görülmüştür. Ancak odaların değişik nedenlerle üreticilere yabancılaşmış olması nedeniyle ancak kurum düzeyinde katılımcı yönetim anlayışının yerleşmesi ile KKD yaklaşımını kurumsallaştırabileceği söylenebilir. Şu anda ülke düzeyinde bu kurumun da KKD benzeri yaklaşımları kurumsallaştırabilmesi zor görülmektedir.

Sulama Birlikleri için de benzer bir durum vardır. Yapı şu anda belediye benzeri bir durum göstermektedir. Katılımcı yaklaşımlar yeterince uygulanmamaktadır. Diğer yandan ülkemizde kırsal kesimde ve kırsal kalkınma veya yayım konuları ile ilgilenen sivil toplum kuruluşu çok azdır. Menemen'de bu alanda işbirliği yapacak bir sivil toplum kuruluşu bulunamamıştır.

KKD yaklaşımının kırsal kalkınma, yayım alanında çalışan kamu veya sivil toplum kuruluşları tarafından içselleştirilerek kurumsallaşmasının güçlükler içerdiği söylenebilir. Ancak hayat değişimlere açıktır. Geleceğe ipotek koyamayız. Bu kurumlar da ne kadar katı ve üreticiye uzak olsalar da değişecektir. Katılımcı yaklaşımlara inanmış yöneticilerle, yaklaşımın yöntemlerine inanmış kritik kitlede eleman yetiştirilebilir ve bu kurumlarda "öğrenen kurum" ortamı yaratılabilirse; bazı il ve ilçe tarım müdürlükleri, ziraat, orman veya veteriner fakülteleri, ilçe ziraat odaları, kooperatifler, dernek veya vakıflar bir ada şeklinde katılımcı yaklaşımları uygulayabilirler. Ülke düzeyinde yaygın uygulama için ise daha başka bir çok değişikliğin gerektiği söylenebilir.

Ölçek Büyütmeye İlişkin Sonuçlar

Zor koşullara rağmen KKD yaklaşımın ölçek büyütmeye yönü başarılı olmuştur.

- Üreticiler birçok yeniliği kabul etmişlerdir. Bunlar yeni üretim teknikleri, yeni girdiler ve çeşitler olmuştur.
- Bazı yenilikler "çiftçiden çiftçiye yöntemi" ile yayılmıştır.
- Kültür mantarı gibi yeni ürünler kabul edilmiştir.
- Kadınlar tarafından kendi ev bahçelerinde yetiştirmek üzere organik sebze yetiştiriciliği kabul edilmiştir.
- Bazı çiftçiler bütün bir köyün yararlanması amacıyla adaptasyon araştırmaları düzenlemişlerdir.
- Köy için ökaliptus ağacı dikmek, analiz etmek üzere toprak **örneklerinin toplanması gibi kolektif eylemler gerçekleştirilmiştir.**
- Bir köyün önderliği ile Gediz Nehri kirliliği ile savaşmak üzere bütün ilçe çapında bir eylem başlatılabildiği. Bu konu Menemen İlçesinin en önemli gündem konusu olabilmiş ve bu konuda bir konsey kurulabilmiştir. Ancak makale yazım tarihinde eylemsizlik durumu söz konusu bulunmaktadır.
- Bir köydeki kadın grubunun eylemleri erkek grubunun pasifliğine rağmen bütün köy hayvancılığını harekete geçirecek bir durum kazanabilmiştir.

- Kadın gruplarında bitkisel ve hayvansal üretim sorunlarından bazan daha da çok önemsenerek sağlık sorunları, doğum kontrol sorunları, kadına uygulanan şiddet vb. konulardaki insan hakları sorunları oturumların en önemli konuları olabilmiş ve çoğunda gelişmeler sağlanabilmiştir. Bu konularda ilgili uzmanlar çalışmalara katılmışlardır. KKD yaklaşımının tarım dışı diğer alanlarda da başarılı bir şekilde uygulanabileceği bir kez daha kanıtlanmıştır. KKD yaklaşımının bütüncül (holistik) özelliği bu konularla ilgilenmeyi dayatmıştır. Bu konularda güçlenen kadınların tarımsal konularda da başarılı oldukları izlenmiştir.

- Kadın grubu uygulamaları özgüven artışı sağlayarak kadınların güçlendirilmesinde/ yetkilendirilmesinde çok etkili olmuştur.

- Kadın grubu Harmandalı Köyünde hem köy hem de İzmir Büyükşehir ve yakın çevre için çok önemli bir konu olan çöp deponi alanının yarattığı sorunlara karşı eylem haline geçebilmiştir. Bu haliyle köy sınırlarını çok aşan bir konunun gündeme getirilmesi, görünür hale gelmesinde kadın grubunun KKD çalışmaları çok etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- Blackburn, J. and Holland, J. (1998)** Who Changes? Institutionalizing Participation in Development, Intermediate Technology Publications, London.
- Chambers, R., (1992)** Rural Appraisal: Rapid, Relaxed and Participatory, IDS, Discussion Papers: 311, University of Sussex: IDS.
- Chambers, R. (1993)** Challenging the Professions-Frontiers for Rural Development, Intermediate Technology Publications, London.
- Chambers, R. (1997)** Whose Realty Counts- Putting the First Last, Intermediate Technology Publications, London.
- Chossudovsky, M. (1999)** Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çivi Yazıları, İstanbul.
- Freire, P., (1968)** Pedagogy of the Oppressed, New York: The Seabury Press. (Türkçesi: Freire, P. (1991) Ezilenlerin Pedagojisi, Ayrıntı Yayınları)
- Freire, P. , (1982)** Education for Critical Consciousness, New York: Continuum Books.
- Holtland, G. (1999)** Basic Skills in Participatory Extension Planning, Training Manuel, Stoas, Wageningen.
- Holtland, G. (1999)** Basic Skills in Participatory Extension Planning, Trainer's Guide, Stoas, Wageningen
- Institute of Development Studies, (1996)** Introductory PRA Methodology Pack, University of Sussex.
- Institute of Development Studies, (1996)** PRA Tools & Technics Pack, University of Sussex.

- Institute of Development Studies, (1998)** Participatory Approaches and Agriculture Topic Pack, University of Sussex.
- Institute of Development Studies, (1997)** PRA behaviour and Attitudes Topic Pack, University of Sussex.
- Norberg-Hodge, H., Goering, P., Page, J. (2001)** From the Ground Up- Rethinking Industrial Agriculture, Zed Books, London.
- Özkaya, T., Karaturhan, B. ve Boyacı, M. (1998)** Kırsal Kalkınmada Çiftçi Katılımının Önemi Üzerine Bir Araştırma: Halilbeyli Köyü Örneği, Ege Üni. Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi, Türkiye Ziraat Odaları Birliği yayını, İzmir.
- Özkaya, T., Karaturhan, B. ve Boyacı, M. (1998)** Katılımcı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımının Uygulanmasında Dikkate Alınabilecek Bazı konular, İzmir.
- Özkaya, T., Karaturhan, B., Boyacı, M. (1999)** "A Participatory Rural Appraisal Experience in Turkey" in (ed: J. Kania and M. Drygas) *The Role of Extension Education in a Global World, Proceedings of the 14th ESEE*, Poland, pp. 46-52.

ÖLÜMÜNÜN 50. YILDÖNÜMÜNDE MUHİTTİN BİRGEN VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİĞİ¹

Prof. Dr. ZEKİ ARIKAN²

ÖZET

Kooperatifçilik hareketi XIX. yüzyılın ortalarında kapitalizmin gittikçe ağırlaşan baskısına karşı bir seçenek olarak ortaya çıktı ve giderek büyük bir gelişme gösterdi. Çok geçmeden Mithat Paşa'nın Memleket Sandıkları projesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk zirai kredi kooperatifleri modeli ortaya çıktı. Memleket Sandıkları'nın yerini Menafi Sandıkları aldı. 1888'de kurulan Ziraat Bankası'nın ana sermayesinin kaynağı Ziraat Bankası'dır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kooperatifçilik hareketi çok tartışıldı ve bir çıkış yolu olarak görüldü. Bir çok yazarlar, aydınlar bu konuda çeşitli öneriler sundular. Kooperatifçiliği savunanlardan biri de Tanin başyazarı Muhittin Birgen, (1885-1951) idi. Birgen, milli burjuvazi için kooperatifçiliğin geliştirilmesini savunuyordu.

Birgen, Türk kooperatifçiliğine büyük bir atılım sağladı. 1926 yılında İzmir'e geldi. Buradaki İncir Müstahsilleri Kooperatifi yeniden canlandı. Milli Aydın Bankası'nın sermayesi arttırıldı. Bunun yanında kuramsal olarak da kooperatifçilik düşüncesinin kökleşmesi için Türk Kooperatifçisi dergisini çıkardı.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin önde gelen yazar ve aydınlarından biri olan Muhittin Birgen'i 50. ölüm yıldönümünde bir kez daha saygıyla anıyoruz.

MUHİTTİN BİRGEN AND TURKISH COOPERATIVE MOVEMENT ON HIS 15TH DEATH ANNIVERSARY

ABSTRACT

The first movement of cooperativism in the Ottoman Empire is witnessed in the middle of 19th century. The architect of this movement is the great statesman, Mithat Pasha.

¹ Tarım Ekonomisi Derneği, Ege Üni. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Bölümü, İzmir Köykoop, Ziraat Müh. Odası İzmir Şubesi, İletişimevi tarafından 21 Aralık 2001 tarihinde "Dünya Kooperatifçilik Günü" nedeniyle düzenlenen konferansda sunuldu.

² Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

After 1864, as part of the provincial reforms, cooperative district funds (*memleket sandığı*) were established in many of kazas of the Danube province during Mithat Pasha's governorship to provide low-interest loans to farmers. In July 1867, an entirely new system was developed, based mainly on Mithat's experience in Danube province. One Public Benefits Bank (*menafî sandığı*) was established in each province to finance farmers at reasonable rates of interest.

Finally, in 1888 the Agricultural Bank (*Ziraat Bankası*) was established to take over and reform the entire system of agricultural credits.

In July 23 The Young Turks Revolution had taken place. During this period the idea of cooperativism was extensively discussed among the intellectuals many of whom defended it. The movement of cooperativism has made a certain amount of progress. One of intellectuals who defended this idea was Muhittin Birgen (1885-1951).

Muhittin Birgen acquired reputation as the editor of *Tanin* newspaper. When the Turkish National War of Independence began, he went to Ankara, where he was appointed to the General Directorate of Press and Publication. In *Anadolu'da Yeni Gün* newspaper, he advocated socialism. Afterwards, because he was in conflict with Ankara government and because he had a big interest in Russia Revolution, he left Turkey and later headed of Cooperative for Aydın Fig Producers Joint-Stock Company. He undertook the post of general manager in Milli Aydın Bankası (National Bank of Aydın). During his administration, which he has been defending for many years, in the Aegean region in the best manner, he published the periodical *Türk Kooperatifçisi* and introduced new concepts to Turkish cooperativism. In 1934 he left Izmir and he became a deputy in the Grand National Assembly. He died in 1951 in İstanbul.

DEĞERLİ KONUKLAR,

Muhittin Birgen , II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen yazar, gazeteci, çevirmen, siyaset ve fikir adamlarından biridir. Bütün bu nitelikleri yanında Birgen, çağdaş Türk kooperatifçiliğinin önde gelen adları arasında sayılmaktadır. Bugünkü konuşmamızı ona ayırmamın asıl nedenlerinden biri de içinde bulunduğumuz 2001 yılının, Muhittin Birgen'in ölümünün 50. yıldönümü olmasıdır. Böylece ölümünün 50. yıldönümünde Birgen'i anmak, onun yakın tarihimizdeki yerini vurgulamak ve Türk kooperatifçiliğine olan katkılarını gözden geçirmek yerinde olacaktır, sanıyorum.

Bilindiği gibi çağdaş anlamda kooperatifçilik XIX. yüzyıl ortalarında kapitalizmin ezici baskısına karşı bir seçenek olarak ortaya çıktı ve bunun temel ilkeleri, ahlaki ölçüleri belirlendi. Osmanlı İmparatorluğunda, Batıdaki uygulamalardan biraz farklı olarak Mithat Paşa'nın Memleket Sandıkları, tarımsal kooperatifçiliğin ilk modeli olarak kabul edilmektedir. İlk kez Mithat Paşa'nın başında bulunduğu Tuna Vilayetinde uygulanan bu sistem, giderek yaygınlaştırıldı ve Memleket Sandıkları, Ziraat Bankası gibi tamamen ulusal nitelikte bir bankanın temelini oluşturdu. İzmir Valisi Kâmil Paşa'nın köylüleri ezen, tarlalarındaki ürünü rehin alacak kadar onları borç batağına sokan Rum bakkallara karşı çiftçilerin kendi aralarında birleşerek birer yardımlaşma sandığı oluşturmalarını salık veren buyruğu da kooperatifçilik tarihinde önemli bir yer tutar. Köy bakkalları denilen bu hareket, dönemin etkili gazetesi Ahenk'te önemli bir yankı uyandırmış, gazeteye gönderilen yazılar, Türkiye'de köy ve köylü sorunlarının ilk kez geniş ölçüde tartışılmasına ortam hazırlamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde kooperatifçilik düşünce olarak büyük bir gelişme gösterdi. Gazeteler ve dergiler kooperatifçiliği, milli iktisatın, ulusal kalkınmanın temel öğelerinden biri olarak gördüler. İstanbul ve İzmir basını bu hareketin sözcülüğünü yapıyordu. İzmir'de kooperatif yerine şirket, teavün şirketi, sosyete kooperatif ve ortaklama gibi terimlerin kullanıldığını biliyoruz. İstanbul ve İzmir'de kurulan tüketim kooperatifleri, Aydın'da 1912 yılından başlamak üzere incir üreticilerinin örgütlenme çalışmaları, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi'nin ve Milli Aydın Bankası'nın kurulması kooperatifçilik hareketinin önemli aşamaları olarak görülmektedir.

İşte II. Meşrutiyet döneminde kooperatifçiliği savunan kalemlerden biri de Birgen'di. Birgen, bu konudaki düşüncelerini II. Meşrutiyet döneminin popülist yayın organlarından biri olan Halka Doğru dergisinde dile getiriyordu. Birgen, "İMECE ŞİRKETLERİ" olarak adlandırdığı kooperatifler yardımıyla ticaretin ulusallaşabileceğini, üreticinin simsarların elinden kurtulabileceğini ve milli bir burjuvazi yaratılabileceğini savunuyordu.

Kimdi Muhittin Birgen? Aslen Yozgatlı olan Ömer Lütfi Beyin çocuğu olarak 1885 yılında İstanbul'da doğdu. Unkapanı Rüştüyesini ve Vefa İdadisini bitiren Birgen, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından önce Hicaz Demiryollarında memur olarak çalışmış, II. Meşrutiyetten sonra da çeşitli okullarda edebiyat ve felsefe öğretmenliği yapmıştır. Bu arada verdiği derslerle ilgili olarak YENİ EDEBİYAT başlığını taşıyan bir kitap da yazmıştır. Birgen, bir süre

sonra II. Meşrutiyetin en etkin gazetelerinden biri olan Tanin gazetesine girdi. Gazete Hüseyin Kâzım Kadri, Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret tarafından kurulmuş ve giderek İttihat ve Terakki'nin yayın organı haline gelmiştir. Birgen de İttihat ve Terakki'nin sol kanadında yer alıyordu. Hüseyin Cahit'in gazeteden ayrılmasından sonra Tanin başyazarlığını Birgen üstlendi ve onun bu gazetede başyazarlığı Mütarekeye kadar, daha doğrusu Tanin'in 1918'de kapanmasına kadar sürdü. Birgen bütün savaş boyunca sürdürdüğü Tanin başyazarlığı yanında, İttihat ve Terakki içinde sürekli yükselmiş ve üçüncü dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Çorum milletvekili olarak yer almıştır. Yine savaş sırasında Çanakkale ve Suriye cephelelerinde yapılan gezilere de katılmıştır.

Mütareke, İttihatçılar için karanlık bir dönemin başlangıcı oldu. Çok geçmeden İstanbul'da bir İttihatçı avı başladı. Birgen ancak saklanarak yakayı ele vermekten kurtuldu. Suriye cephesinden İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'yı Yunus Nadi ile birlikte Beyoğlu'ndaki pansiyonunda Birgen de ziyaret etmişti. O, Mustafa Kemal Paşa'yı 1917 yılında başkomutanlığa gönderdiği bir rapordan, Çanakkale savaşlarından beri tanıyordu. Bu rapor, İttihat ve Terakki'nin merkeziumumi üyeleri arasında elden ele dolaşıyordu. Çok önemli olan bu raporda Mustafa Kemal Paşa, artık bir savunma savaşının yapılması gerektiğini savunuyordu.

Birgen, çok geçmeden "ıslahat için Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın isyan ettiğini" duyunca babasının "avantür" olarak nitelendirdiği bu harekete katılmaya karar verdi. 30-40 kişilik bir çete kurdu ve uzun bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaştı.

Birgen, o zamanki Ankara'nın, meclisin ve hükümetin durumunu oldukça çarpıcı bir tablo halinde bize sunmaktadır:

"Harp etmek için silah ve cephaneden, propaganda yapmak için matbaa ve kağıttan mahrum olan bu milli hükümetin postanesinde pul, dairelerinde memur, hazinesinde para ve nihayet politika aleminde dostu yoktu..."

Sayılmasına olanak bulunmayan bütün bu yokluklar arasında iki şeyin varlığı açıkça duyumsanıyordu. Biri Türk ulusu, öteki de Mustafa Kemal Paşa. Çevresine sürekli güven veren milli kahraman yavaş yavaş bütün yoklukları varlıklara dönüştürmenin yollarını buldu. Ancak, O meclisin içinde ve dışında bir kısım politikacılar tarafından büyük sıkıntılara sokuluyordu. M. Kemal, bütün bu saldırılara karşı tarihte eşi görülmemiş bir sabır göstermekten geri kalmıyordu:

"Vaziyetin ağırlığını, bütün yükünü bu hareketin reisi çekerti. Bir kısım politikacıların dahi o zamandan ona eza ve cefanın türlü türlü

yaptıkları görülürdü. Bu devirlerde onun göstermiş olduğu sabır, tolerans ve tahammül kudretini inkılap tarihlerinde hiç bir inkılapçının göstermiş olabileceğini zannetmiyorum.”

Birgen, Ankara’da bir süre gazetecilik yapmış 14 Aralık 1920- 9 Mart 1921 tarihleri arasında Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünde bulunmuştu. Kısa süren bu görevi sırasında Hakimiyet-i Milliye gazetesinin günlük olarak çıkmasını sağladı. 7 Ekim 1920’de kurulan Ceride-i Resmîye’nin düzenli olarak çıkmasına ön ayak oldu. Anadolu hareketini dış ülkelere anlatmak için Fransızca Ajans haberleri yayınladı.

Birgen, Anadolu hareketinin başarıya ulaşması için askeri başarıların toplumsal bir eylemle desteklenmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Sovyet devriminin güçlü olarak etkisi altında kalan Birgen, yazılarıyla Türkiye’nin sosyalist olacağını ilan ediyordu. İttihatçı solun önde gelenlerinden biri olan Kör Ali İhsan Bey’in başını çektiği Mesleki Temsil programı TBMM’de kabul edilmediği için Birgen kırıgın olarak Ankara’dan ayrıldı. Çünkü bu programın en büyük savunucularından biri Birgen idi. İstanbul’daki evini dağıtan Birgen, yanında kayınvalidesi, eşi Melahat Hanım, bir süre sonra Moskova’da Nazım Hikmet’le evlenecek olan baldızı Nüzhet Hanım ve kızı Asude olduğu halde Kleopatra vapuruyla 1921 Mayısında Batum yolunu tuttu. Kendi deyimiyle o da artık “ göçebe ittihatchılardan” biri olmuştu.

Birgen, becerebildiği kadar tüccar olacaktı. Çünkü çoğu kendi arkadaşlarından oluşan bir ticari firmanın temsilcisi olarak Rusya’ya gidiyordu. Buna bağlı olarak “aynı zamanda eline büyük ve emsalsiz bir inkılabı yakından görmek” ve incelemek gibi büyük bir fırsat geçiyordu. Ankara’daki “mücadelele muhitinden ayrılmış olmak” içine dert olmakla birlikte Kafkasya’nın Türkiyesine doğru gitmek, orada yeni şeyler görmek ve bir inkılabın gözönüne serilen dalgalarını seyretmek, verilerini bulmak ve yeni bir hayata doğru gitmek ona cesaret veriyordu. Kaldı ki o bu cesareti bulacak kadar gençti ve enerjikti.

Birgen, Batum’dan trenle Tiflis’e doğru yol alırken “bu büyük inkılabın yarattığı perişanlığı”da görüyordu. Paranın hiç bir değeri kalmamıştı, insanlar açtı. Trendeki döşemeler giyecek yapılmak üzere sökülüştü. Birgen, bütün bunları tarihsel süreç içinde doğal buluyordu. Çünkü “ne çare ki bir kül haline alınması icab eden insan medeniyeti içinde ihtilal de vardı”.

Savaş sonrası eski ittihatchıların bir kısmı Moskova, Tiflis, Bakü gibi yerlere sığınmışlardı. Aralarında Anadolu’daki harekete el koymak için çalışanlar da bulunuyordu. Birgen kendi anlatımına göre başta Enver Paşa ve Dr. Nazım olmak üzere İttihatçıların önde gelenlerini uyarmış ve onlara

Anadoluyu rahat bırakmalarını salık vermişti. 16 Ekim 1921'de Kazım Karabekir Paşa'ya Tiflis'ten yazdığı bir mektup ise onun ruh halini açıkça ortaya koymaktadır.

"...Son defa Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü, ondan evvel mebus, Vatan başmuharriri idim. Şimdi ise bir serseri! İstanbul'la en son alakalarını kesmiş, Ankara'nın havasını bir türlü imtizaç edememiş, bundan beş ay evvel Anadolu topraklarından çıkararak kasdı kesb ile buralara kadar gelmiş ve nihayet son iki ayı Moskova'da geçirdikten sonra da buraya (Tiflis) avdet etmiş bir serseri".

Ayrıca Tiflis'te kendisinin "beş aydır tettebbu..." ile uğraştığından söz etmektedir. Ancak bu uzun mektup, Birgen'in çalışmalarının sadece bu alanlarla sınırlı kalmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu arada Enver Paşa aleyhine olan görüşlere de karşılık vermektedir. Bunun yanında kendilerinin " ne Mustafa Suphi gibi bir serseri, ne de mektepten yeni çıkmış çocuklar gibi" olmadıklarını belirtmektedir. Dahası Moskova'da Enver Paşa tarafından kurulmuş olan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihati'nden övgüyle söz etmektedir. Enver Paşa'yı da en son gören ve konuşan İttihatçı da Birgen'dir.

Enver Paşa Batum'dan Bakü'ye geldiği zaman Birgen'de orada idi. Görüşme Bakü Türk Elçiliği'nin bir odasında oldu. Birgen bu karşılaşmayı şöyle anlatmaktadır:

"Enver Paşa'nın Türkistan seyahatını ne maksatla yaptığı malum olmamakla beraber, Anadolu sergüzeştinden vazgeçtiğini göstermesi itibariyle memnun oldum. Hatta bunu biraz da kendisine yazmış olduğum mektubun tesirine atfetmek istedim. Enver Paşa ile son karşılaşmamı bütün teferruatı ile hatırlarım.

"Küçük ve loş bir odada karşılaştık, öpüştük..."

"Bunun gibi son muharebe (I. Dünya Savaşı) esnasında hükümet işlerine fazla karışmış insanların, Ankara'nın yeni hayatında rol oynamamalarının biraz müşkül olduğunu gördüm. Muharebede çok sefalet görmüş olan Anadolu, bizim tekrar meydana çıkmamızı hoş görmüyor. Bizim zamanımızda canları yanmış olan insanlar bizi görmekten memnun olmuyorlar. Bunun için ben de hiç olmazsa bir müddet uzaklaşarak, ticaret hayatına atılmaya karar verdim. Bu sözlerim Moskova'ya yazmış olduğum mektubun ifadesidir.

Benim gibilere karşı vaziyet böyle olursa, sizin gibilere karşı vaziyetin ne olacağını artık sizler takdir edebilirsiniz.

Hulasa Anadolu'yu rahat bırakmalıyız.

Enver Paşa beni derhal

-Doğru!

Diye tasdik etti. Batum'a Sakarya Muharebesi'nde bir bozgunluk olursa yardıma koşmak için gitmiş olduğunu, fakat muharebe kazanılmış olduğu için artık böyle bir şeye ihtiyaç kalmadığını söyledi... En son mevzu, Türkistan, Taşkent, Buhara idi. Ama bu konularda orjinal hiç bir fikri yoktu..."

Ondan öğleden sonra bir buçukta ayrıldım. Ayrılrken gene kucaklaştık, öpüştük. Üç saat sonra o gün ilk defa gördüğüm Bakü'nün bulvarında dolaşırken deniz kenarında orta hacimde bir geminin rıhtımdan kalkarak limandan çıkmak üzere manevra yaptığını gördüm. Denizin kenarına yaklaşarak, bacasından mazot dumanları fişkırarak uzaklaşan gemiyi seyrettim. Güvertede dolaşanlar arasında birini ona benzettim. Bu sırada ve bir tesadüf olarak deniz kenarında Bulvar denilen parkta bir Azeri saz takımı defli tanburlu okuyucuları ile o sırada moda olan bir şarkıyı vuruyordu:

"Yaşa çok yaşa Mustafa Kemal Paşa".

(şarkı 1918 'de Enver Paşa için bestelenmişti şimdi Mustafa Kemal için söyleniyordu).

Birgen artık Türkiye'ye dönmenin daha uygun olacağına karar vermişti. Yakın arkadaşı Nazmi Topçuoğlu ile birlikte yurda döneceklerdi. Fakat o sırada Azerbaycan Maarif Komiseri Mustafa Kulief'ten bir mektup aldı. Mektupta Kulief, "Azerbaycan maarifinin ıslahı için" Birgen'i Bakü'ye çağırıyordu. O sırada Azerbaycan'a yerleşmiş olan Bolşevikler, milli Azerbaycan'ın siyasal varlığını yok etmiş, ekonomik gücünü kırmış ve ulusal kültür mensuplarını da ortadan kaldırmıştı. Azeri komünistler hiç olmazsa "Milli Maarife kuvvet vermek suretiyle kendilerini (halka) sevdirmek ihtiyacını hissediyorlardı". Pek çok Azeri Birgen'in bir buçuk yıldan beri Kafkasya'da ticaretle uğraşmakla birlikte bilimsel konulara da uzak kalmadığını biliyordu. Bu güven duygusu onun Bakü'ye çağırılmasında etkili oldu.

Azerbaycan'da ulusal bir eğitimin temellerini atmak için felsefi ve sosyal konuların Türk diliyle okutulması zorunlu idi. Çünkü, Sovyetler Türkçenin değil, birinci teşrin (Ekim) dilinin yani Rusça'nın daha doğrusu ihtilal dilinin güçlenmesini istiyorlardı. Milliyet fikrini ortadan kaldırmak isteyen Bolşevikler, ulusal bir dilin güçlenmesi yolundaki çabaları hoş karşılamıyorlardı.

Birgen, Azerbaycan eğitiminin ileri gelenleriyle görüştü ve öneriyi kabul etti. Âli Pedagoji Enstitüsünde Türk tarihi, felsefe, sosyoloji okuttuğu gibi Bakü Üniversitesinde de Osmanlı edebiyatı tarihi dersleri verdi.Rus

profesörlerin önünde parlak bir sınav verdi.Kendisine Privat doçent ünvanı verildi. Birgen'i sınavdan geçiren Rus profesörler, "Doğrusu Türkler'de helva yapıldığını biliyorduk ama bilim adamı yetiştiğini bilmiyorduk" diyerek sözde onu onurlandırmış oldular. Birgen okuttuğu derslerin kitaplarını yazdı.

Birgen, derslerinde tam bir yansızlıkla hareket ederek elden geldiğince serbest düşünen kafaların oluşmasına çalışıyordu.Azeri gençler, "bir ellerinde kara bir ekmek , öteki ellerinde kitap sürekli okuyup duruyorlardı." Öyleki çok geçmeden söyleyiş farkı dışında öğrenciler Türkiye Türkçesini konuşmaya ve Türkiye'de basılan kitapları tam anlamıyla okuyup kavramaya başlamışlardı. Birgen, daha çok ilerleme sağlamak için İstanbul'dan öğretim üyesi ve kitap getirmeye çalıştı.Bunların aralarında Türk eğitim ve bilim tarihinde İsmail Hikmet Ertaylan, Halil Fikret Kanat gibi önemli yer tutacak isimler de vardı. Bütün bunların ötesinde Birgen, *Maarif ve Medeniyet* dergisini de çıkarmayı başardı. Bu yolda daha büyük başarılarla imza atacağı sırada Çeka'nın baskısı sonucu Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı.

Birgen, anlarında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de değinmekte ve bu ilişkilerin bundan böyle karşılıklı güven esasına dayanan bir bağlamda sürdürüleceğini vurgulamaktadır.

"...Ne Türkiye'de bir gün gelip Azerbaycan'ı ilhak fikri vardır, ne de Azerbaycan'da iltihak fikri vardır. Bunun aksini söyleyenler ya kendilerine iş mevzuu çıkarmak isteyen ve hasis menfaat gayeleri güden insanlardır ki bunlara inkılap ıstılahında provokatör derler, ya da hiç bir şeyden haberi olmayan, cahil, gafil, vesveseye zebun insanlardır..." Çünkü, "Bugünkü Türkiye tarihin çizdiği hudutlara hürmet ve riayet etmeyi ve kendi hudutları içinde mesut olmanın imkânlarını artırmayı düşünmekten başka bir fikir sahibi değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın temelini attığı bu dış siyasetten sapma sözkonusu değildir. O halde "Azerbaycan Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu ayrıca kuvvetlendiren bir rabıttır. Ve öyle olmalıdır. Rusya'da çarlığın, Türkiye'de saltanatın yıkılıp gitmesi ile aralarındaki karşılıklı tecavüz ve düşmanlık unsurlarından kurtulmuş olan bu iki memleket için Azerbaycan ayrıca bir dostluk mevzuudur.."

Üç yıl kadar yurtdışında kalan Birgen, 1924 yılı başlarında İstanbul'a döndü. Türkiye'de Milli Mücadele sona ermiş, cumhuriyet ilan edilmiş ve Türk Devriminin temelleri atılmaya başlamıştı. Birgen İstanbul'da çeşitli okullarda felsefe, sosyoloji öğretmenliği yaptı. Önce Meslek, daha sonra da Halk Gazetesi'ni çıkardı. Meslek'in önsözünde bu gazetenin:

“Türkiye’de iş aleminin, yani tüccarın, fabrikatörün, sermayedarın, amelenin, küçük memurun, köylünün, çiftlik sahibinin, gemicinin, askerin müşterek menfaatını müdafaa edeceği” dile getirilmektedir. Aynı zamanda Meslek’in “ Türkiye’de demokrasinin tahkimi ve Cumhuriyet fütühatının muhafazası gayesiyle yeni bir fikir hareketi ve içtimai cereyan için” yayına girdiği açıklanmaktadır. Birgen’in bu on beş günlük gazetede başlattığı bir dizi yazısı da dikkati çekmektedir. O da Osmanlı Tarihinin, kapıkulu düzeninin, XIX. yüzyılda Türkiye’de sermaye hareketlerinin ilginç bir çözümlemesini yapmış olmasıdır. Bu yazılarında Birgen, “ Bütün sosyal olayları bütün tarihsel gelişmeleri, bütün toplumsal ve kuramsal aşamaları en iyi açıklayacak” materyalist yöntemi kullanmıştır. Niyazi Berkes, Birgen’in hafif sol Alman Tarihçiliğinin etkisi altında bulunduğunu yazmaktadır.

Meslek’in yayına girmesiyle kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığının yeniden faaliyete geçmesi aynı zamana rastlamaktadır. İzmir ve İzmir’de kooperatifçilik hareketlerine Meslek büyük bir ağırlık vermektedir. Meslek bir yandan kooperatifçiliği savunuyor, öbür yandan da bu hareketin ilk atıldığı, yeşerdiği Ege havzasına birinci derecede bir yer veriyordu. Çünkü İzmir, Birgen’in anlatımıyla “Dünkü Türkiye’de olduğu gibi bugünkü Türkiye’nin de en büyük, en faal ve en feyyaz bir iktisat havzasıdır”. Ancak savaş dolayısıyla “dahilde büyük şehirlerin bir kısmı kâmilen bir kısmı da kısmen mahv ve harab oldu. Harabe haline gelen mamur köylerin miktarı da sayısız denebilir... Şimdi eski Aydın Vilayeti havzasında etraf ve havalisi ile birlikte büyük bir harabe halinde bulunuyor”. Bununla birlikte Ege bölgesi kısa zamanda “mamur” bir hale gelmek için gerekli koşullara da sahip bulunmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler, onun Ege bölgesine 1924 yılında yaptığı gezi ve incelemelerin sonucuydu. O, gözlemlerini Meslek’te “Türkiye’nin en Mühim Servetlere Sahip İktisat Havzası: İzmir” başlığı altında dizi halinde yayınladı. 1925 yılında ise günlük Halk gazetesini çıkarmaya başladı. Halk gazetesi de kooperatifçiliği büyük bir ağırlık veriyordu. Bunun yanında gazete kültür, sanat konularına, çeşitli yurt sorunlarına da yer veren oldukça zengin bir içerik taşımaktadır. Bu gazetenin ömrü yaklaşık bir yıl oldu. Bunun kapanmasından sonra Birgen İzmir’e geldi. Neden İzmir? Çünkü burası Birgen’in yıllardan beri savunduğu kooperatifçiliğin en önemli bir uygulama alanıydı. Kooperatifçilik üzerine düşüncelerini Birgen en iyi biçimde burada hayata geçirebilirdi. Onun İzmir’e gelmesinde Nazmi Topçuoğlu ile Azerbaycan’da başlayan arkadaşlığının da önemli bir etkisi olsa gerektir. Çünkü Nazmi Topçuoğlu, Kooperatif Aydın İncir

Müstahsilleri Anonim Şirketinin ve Milli Aydın Bankasının üç kurucusundan biri idi (diğerleri Ahmet Sarı ve Kâzım Nuri). Mütareke ve işgalle birlikte kesintiye uğrayan Ege bölgesindeki kooperatifçilik hareketi cumhuriyetle birlikte yeni bir gelişme sürecine girmişti. Kooperatif yeniden toparlanmaya başlamış, Milli Aydın Bankası da faaliyete geçmişti. Muhittin kooperatifte müdür olarak göreve başladı, Milli Aydın Bankasının da idare meclisi başkanlığına getirildi. Kooperatif ve banka onun döneminde yepyeni bir kimlik kazandı. İhracat büyük bir artış gösterdi. Reşadiye, Erbeyli, Karapınar, Germencik, Köşk vb. yerlerde depolar kuruldu. Milli Aydın Bankasının da sermayesi artırıldı. 1930 yılı başlarında üreticilerin kredi sorunlarını çözmek için oluşturulan Halk İtibar bankalarının gerçek anlamda kurucusu Birgen oldu. Bu kuruluşlar, üreticinin kredi sorunlarının çözümüne yardımcı olmuş, halkı tefecinin elinden kurtarmış ve tasarruf fikrinin yerleşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Birgen kendisinin ve diğer yöneticilerin bu konuda yalnızca bir yol gösterme ödevini yerine getirdiklerini ve asıl işi kotaranların doğrudan doğruya üreticiler olduğunu belirtmektedir.

Birgen, kooperatifçiliğin bilimsel ve kuramsal yönünü de ihmal etmedi. Nazmi Topçuoğlu ile birlikte çıkardıkları *Türk Kooperatifçisi (1930-1933)* dergisi bu alandaki çabaların en önemli ürünlerinden biridir. Derginin ilk sayısında yer alan bir makalede, dünyada yayınlanan kooperatifçilik ile ilgili dergilerin tirajları açıklanmakta ve şöyle denilmektedir:

“Biz bu muazzam matbuatın arasında şimdilik yalnız 1000 nüsha tab’eden ve bunun da dörtte üçünü satacağından emin olmayan aylık mütevazi bir mecmua ile karışıyoruz”. Derginin alt başlığında : “Bir kişi herkes için, herkes bir kişi için” ilkesi yer almaktadır.

Kooperatifçiliği amacı Türkiye için gerekliliği ve izlenecek yolun programı da yine bu ilk sayıda açıklanmaktadır;

“Kooperatifçilik hareketi nihayet bizde de doğmak üzeredir. Eğer az çiçekle bahar olabilseydi, “doğmuştur” dahi diyebilirdik. Kooperatif medeni beşeriyetin sosyal kuruluş ve iktisadi adalet yolunda yaptığı en feyizli ve hayırlı bir katkıdır. Böyle olduğu halde maalesef medeni icatlar arasında Türkiye’ye en geç giren kooperatif olmuştur”.

Derginin temel amaçlarından biri de kooperatifçiliğe “ilmi” bir kimlik vermek ve kooperatifçilik ahlakının “intişarına” yani yayılmasına kökleşmesine katkıda bulunmaktı. Birgen, bu dergide Türk Kooperatifçilik tarihine oldukça zengin malzeme sağlayan bir çok yazıya imza atmıştır.

Aynı zamanda Birgen, kooperatifçilik bilgisini pratikle birleştirmiş, kooperatifçiliğin tanımı amacı ve işlevi üzerine yeni görüşler geliştirmiştir.

Birgen, Türkiye’de kooperatifçiliği zorunlu kılan nedenleri hem dünya, hem de ülkemizde görülen bunalım (buhran) bağlamında açıklamaya çalışmaktadır. Şöyle ki:

1930’lu yıllarda Türkiye’deki bunalım, büyük dünya buhranının bir parçası olarak görülmektedir. Kimilerine göre dünya bunalımı sona erdiğinde Türkiye’deki bunalım da bitecektir. Diğer bir görüşe göre de Türkiye’deki bunalım ile dünya bunalımı birbirinden ayrıdır. Birgen, bu ikinci görüşü benimsemeye yatkın görülmektedir. Ona göre dünya ekonomisi bir “sürproduksiyon” nedeni ile bunalım içindedir. Fakat bizim derdimizi başka türlü anlatmak gerekiyor:

Savaştan sonra Türkiye’de herkes üretimci girişimlere önem verdi. Çiftçi tarlada, zanaatçı tezgâhta, tüccar mağazada, ihracatçı borsada, fabrikatör fabrikada türlü işlere giriştiler. Ancak Türkiye’de işlerin ne teşkilatı, ne sermayesi, ne ilmi ve ihtisası ne de makinesi vardı. Özellikle makinesizlik, teşkilatsızlık ve sermayesizlik Türk üreticilerinin ülkenin tüketimine muhtaç olduğu şeyleri aynen ya da değer halinde ortaya koymaya yetmiyor. Çünkü Türkiye’nin üretim araçları Türk üretimini dışarıyla rekabet edemez duruma getirmiştir. Bu bakımdan kimsede üretim şevki, cesareti ve girişimci gücü bırakmamaktadır.

...Zaten uluslararası ihtiyaç açısından büyük bir değeri olmayan toprak ürünleri üretimi de iniş ve çıkışlardan son derece etkilenmektedir. Fiyatların düşmesinden ürün üzerinden ticaret yapanlar son derece etkileniyorlar ve felakete uğruyorlar. Öte yandan parasız köylü kitlesi, Türkiye’nin en büyük nüfusu acı bir sıkıntıya uğruyor. Bu sıkıntının sonucu olarak da herhangi bir bunalıma karşı direnecek bir birikime sahip olmayan köylümüz elindeki malı ve hayvanı hiçten fiyatlarla elden çıkarmaya çalışıyor.

Bizim derdimiz buradadır.

Birgen’e göre Türkiye’nin yaşadığı bunalım, yaklaşık 150 yıl önce başlamıştır. Başka bir deyişle Avrupa’nın kapitalizm aşamasına girmesiyle birlikte Türkiye’de bunalım çıkmıştır. Durum böyle olunca işlerin düzelmesi de öyle bir yılda, beş yılda olacak gibi değildir. Sorunların çözülmesi için çağdaş, bilimsel yöntemlerle sabırla hareket etmek gerekmektedir. Ayrıca sorunları çözebilecek önlemlerin sayısı da az değildir. Bu durumda temelden bir değişiklik zorunludur ve ülke ekonomisini kavrama anlayışında bir inkılap yapılması gereklidir. Bu inkılabın somut ifadesi ise o güne kadar uygulananlardan farklı olan kooperatifçiliktir.

Birgen'e göre kooperatifler Rochdale ilkeleri uygun olarak kurulmalıdır. Unutmamalıdır ki; kooperatifçilik bir halk hareketidir. Bir başka deyişle yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya gerçekleşirse beklenen yararlar, sonuçlar elde edilebilir. Bu durum Türkiye için ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü ülkeyi yöneten "içtimai sınıf" eskiden *kapıkulu* olarak adlandırılıyordu. Bunun yerini Tanzimattan sonra bir "büro-aristokrasi" almıştır. Bu kesim ise her şeyin kendi denetimi altında olmasını ister. Her işin devletin öncülüğünde yapılmasını savunur. Bu ise kooperatifçiliğin temel ilkelerinden olan özgür harekete aykırı bir durumdur. Kooperatifçilik hareketinin bizde başarıya ulaşması için kooperatifçiliğin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Oysa biz kooperatifi yalnız bir söz olarak, yahut ticaret yasasının ya da özel olarak yapılmış yasaların kimi maddeleriyle açıklanan hukuki bir kavram şeklinde tanırız. Hayır her şeyden önce kooperatifi bütün bünyesi, bütün ruhu ve bütün tarihiyle tanımak gerekir. Böyle yapmadığımız zaman kooperatif bizim için yanlış anlaşılmaya ve yanlış uygulanmaya mahkum bir sistemdir.

Birgen, 1940'lı yıllarda yazdığı bir yazıda kooperatifçiliği yegâne kalkınma ve refah yolu olarak görmektedir: "Bizim memleketin çok zayıflamış olan iktisadi bünyesine bir kooperatifçilik şıngısı yapmadığımız müddetçe Türk iktisadına inşirah (ferahlık), Türk hayatına refah vermek imkânı olamayacağına en derin bir kanaat ve imanla kaniim...Uzun asırlar arasında en hain ihmallerin tahribatını görmüş ve bugün hangi tarafa bakılsa bir bozukluk, bir çürüklük, bir anarşi manzarası arz eden Türk iktisadiyatının ne zaman ıslahını düşünsem ilk ve son vasıta olmak üzere kooperatifçiliği görürüm."

Birgen, kooperatifçiliğin gelişmesinde MİLİTAN'lara büyük görevler düştüğü inancındadır. Öyle ki kooperatif militanı olmayan yerde kooperatif de olmaz. Bizde karşılığı bulunmayan militan sözü "halka herhangi bir içtimai fikrin ne olduğunu anlatan ve o içtimai fikri derin bir iman ile severek onun için çalışmayı hayatının en aziz gayesi tanıyan insanlara verilmiş isimdir." Militan, kooperatifçiliğin gayelerine nefsinin bağlanmış bulunmaktadır. Kooperatif, her çeşit ferdi kazanç hırsına karşı yönelmiş sosyal ve ekonomik bir mücadele aleti olduğu için bu alanda çalışmayı kendisine bir dert, bir gaye edinmiş olan ve aynı zamanda anlamaya öğrenmeye meraklı bilgi ve inancı nefsinde toplamış insanlara muhtaçtır. Onun kooperatif militanından anladığı budur. Bu nedenle Türk kooperatifçiliği militan denilen tipin bol bol doğduğunu görürse ancak o zaman gelişecektir

Birgen, kooperatifçiliğin masa başında okuduğu kitaplarla kafası karmakarışık olmuş, okuryazarlarla yürüyeceğine pek inanmamaktadır. Kendisi, biraz okuyup yazma öğrenmiş, biraz gazete okur ve yüreğinde köyünün sevgisini taşıyan basit bir köylü ile çalışmayı tercih edeceğini söyler. Sonuç olarak şunu dile getirir: “Dokuz senelik tecrübe hayatında ben daima bu tercihi kullandım ve hiçbir zaman aldandığımı görmedim.”

Birgen, Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadını kurarak 1934 yılında İzmir’den ayrıldı. İstanbul’da yeniden gazeteciliğe başladı. Son Posta gazetesinin başyazarlığını üstlendi. Fakat ekonomik durumu hiçte iyi değildi. Milletvekili olmayı bir kurtuluş çaresi olarak gördü. Hasan- Âli Yücel’in aracılığıyla partiye kaydoldu ve 1939 seçimlerinde Mardin milletvekili olarak meclise girdi. Barem kanunu eleştiren bir yazı yazdığı için CHP kodamanlarının hışmına uğradı. İlk ve son kez mecliste söz aldı. Bundan sonra bir daha meclise ayak basmadı, milletvekilliği düşürüldü.

İstanbul’da ticarete başladı. Fakat kurduğu firma çökertildi. Her şeyi, küçük bir otomobile kadar her şeyi haczedildi. Şeker hastalığına yakalanmıştı. Ölçümleri kendisi yapıyordu. 1951 yılında, şekerin yanında kalp yetmezliğinden öldü. Çok mükemmel ekonomi bilen Birgen, ne kendisine ne de arkasında bıraktığı eşi ve kızına en ufak bir ekonomik güvence sağlayamamıştı.

Eserleri arasında binlerce gazete yazıları, Birinci Dünya Savaşı’na girişimizi anlatan anıları, Suriye cephesi anıları kitaplaşmamıştır. İttihat ve Terakki içindeki 10 yıllık anıları eğer yayıncılar sözlerinde dururlarsa kitaplaşacaktır. İsmail Müştak’la çevirdiği Maksim Gorki’den Ana, Engels’ten çevirdiği Ailenin Özel Mülkiyetin Kökeni ve Guy de Maupassant’tan çevirdiği bir roman Birgen’in çeviri alanındaki etkinliklerine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca yukarıda sözünü ettiğimiz Yeni Edebiyat kitabı da eserleri arasında sayılabilir.

KAYNAK

Arıkan, Zeki, (1997), Tarihimiz ve Cumhuriyet, Muhittin Birgen (1885-1951), Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul.